

Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek'in "Tuhfe-i Mahmûdî/ Tuhfetü'l-Vüzerâ" Adlı Eserinde Bulunan Otobiyografik Kısımın Tercüme ve Değerlendirmesi: Klâsik Bir Özgeçmiş Örneği

The Review and Translation of the Autobiographic Section of Sheikh Alî al-Bistâmî Musannifak's Work Named "Tuhfa-i Mahmûdî/Tuhfa al-Vuzara": A Classical Resume Sample

Ümit Karaver¹ , Muhammed Taki Hüseyini²

* Çalışmaya katkılarından dolayı Veysel Bulut'a ve Osman Sacid Arı'ya teşekkür ederiz.

¹(Dr.),Tahtakale Emniyet Han Mescidi İmam-Hatibi, İstanbul, Türkiye

²Dr.

ORCID: Ü.K. 0000-0003-0908-8638;
M.T.H. 0000-0003-2709-2315

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ümit Karaver,
Tahtakale Emniyet Han Mescidi İmam-Hatibi,
İstanbul, Türkiye
E-posta: umitkaraver@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 02.12.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
24.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
26.01.2022

Kabul/Accepted: 31.01.2022

Atf/Citation: Karaver, Ümit, & Hüseyini, Muhammed Taki. Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek'in "Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-Vüzerâ" Adlı Eserinde Bulunan Otobiyografik Kısımın Tercüme ve Değerlendirmesi: Klâsik Bir Özgeçmiş Örneği. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 12/1, (Mart 2022): 397-439.
<https://doi.org/10.26650/iiuid.2022.1031714>

öz

9/15. asır ulemâsından Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek (ö. 875/1470), Horasan coğrafyasında çocukluk, gençlik dönemlerinin ardından, olgunluk döneminin bir kısmını geçirmiş, daha sonra diyâr-ı Rum'a göç etmiş, ilmi, askerî ve idâri görevlerde bulunmuştur. Hicrî 860'lı yılların başında Osmanlı dünyasına gelmiş olan Musannifek kendisini tanıtmaya gayretine girmiş, Sadrazam Mahmûd Paşa (ö. 878/1474) ile yakın ilişkiler kurmuştur. Müellif, bir tür nasihatnâme niteliğinde olan *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserini Mahmûd Paşa'ya ithaf etmiştir. 12 Cemâziyelevvel 861/7 Nisan 1457 Perşembe günü, Edirne'de tamamlanan bu Farsça eser, müellifin Osmanlı dünyasına geldiğinde yazdığı ilk eseridir. Himâye arayışında olan ve kendini gösterme çabası içinde bulunduğu anlaşılan müellif, on babdan oluşan eserin sekizinci babının altıncı faslının birinci aslında ailesinden, hocalarından, icâzetlerinden, yolculuklarından ve eserlerinden de söz etmiştir. Klâsik döneme ait dikkat çekici bir otobiyografi örneği olan, Musannifek'in tercüme-i hâlini ihtiva eden ve bugünün ifadesiyle işverene özgeçmiş sunumu şeklinde değerlendirilebilecek olan bu bölüm bilimsel çalışmalara konu edilmemiştir. Makalemizde ilgili kısım tashih ve tercüme edilerek çeşitli açılardan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Alî el-Bistâmî, Musannifek, *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ*, tercüme-i hâl, otobiyografi, nasihatnâme, tashih, tercüme

ABSTRACT

Sheikh Alî al-Bistâmî Musannifak (d. 875/1470), one of the outstanding scholars of his century, spent part of his maturity period in Khorasan after his childhood and youth. Later, he migrated to the land of Rum (Anatolia) and held scientific, military and administrative duties. Musannifak, who came to the Ottoman world at the beginning of the Hijri 860's, made an effort to introduce himself and established close relations with Grand Vizier Mahmûd

Pasha (d. 878/1474). The author dedicated his work *Tuhfa-i Mahmûdi/Tuhfa al-vuzara*, a work of political advice, to Mahmûd Pasha. This Persian work, completed in Edirne on Thursday, 12 Cemâziyelevvel 861/7 April 1457, is the first work the author wrote when he came to the Ottoman world. The author, who was in search of patronage and seems to have been trying to show off his career, also talked about his family, teachers, *ijazets*, journeys and books in the eighth chapter of the work consisting of ten chapters. This part, which includes Musannifak's autobiography, is an interesting example of a biography from the classical period. The section, which can be viewed as analogous to a CV presentation to the prospective employer in today's terms, has not been the subject of significant scholarly work. In our article, the relevant material has been corrected, translated, and examined from different perspectives.

Keywords: Sheikh Ali al-Bistâmî, Musannifak, *Tuhfa-i Mahmûdi/Tuhfa al-vuzara*, autobiography, review, translation

EXTENDED ABSTRACT

The scarcity of biographical and autobiographical material on classical writers remains a controversial issue. Undoubtedly, the first-hand information given by the author about himself is extremely valuable for historians. One of the most interesting examples in this regard is Sheikh Ali al-Bistâmî Musannifak (d. 875/1470), an important intellectual of the Timurid/Karamanian/Ottoman world, who lived in the 15th century.

This work named *Tuhfa-i Mahmûdi/Tuhfa al-vuzara*, dedicated to Grand Vizier Mahmûd Pasha (d. 878/1474), was written in Edirne on Thursday, 12 Cemâziyelevvel 861/7 April 1457. A Persian work in the vein of political advice, it is the first book written by Musannifak after he entered Ottoman service.

In the eighth part of the work, which consists of ten chapters, the author touches upon issues such as his origin, lineage, year of birth, teachers, authorizations and books, and writes his own autobiography. The fact that Musannifak wrote his autobiography in this book, which he finished in Edirne, the Ottoman capital, seven months after he left Konya Meram, may represent a kind of symbolic presentation of his CV to the employer and, thus, an effort to introduce himself. Conversely, thanks to this autobiographical section, we have access to a great deal of information about his life. Biographers have taken this information given by the author and used it well.

The author's copy of the book is held in the Topkapı Palace Museum Library, Emanet Hazinesi 1342. The manuscript, probably written under the supervision of Musannifak, is in the Süleymaniye Library, Ayasofya 2855. The critical edition, in which both copies will be taken into account, has not yet been made.

As we can see, there are some differences between the two manuscripts. For example, while the name of the book is registered as *Tuhfa-i Mahmûdi* in the author's copy, it is registered as *Tuhfa al-vuzara* in the other copy. Musannifak may, however, simply have changed the title of the book. Although we do not know the exact reason for this difference, this name change can be considered as a kind of self-censorship after Mahmûd Pasha, who was an acceptable pasha in the early 860's, fell out of favor in the 870's. We think it would be more appropriate to define the title of the book as *Tuhfa-i Mahmûdi/Tuhfa al-vuzara*.

Musannifak distributed a pamphlet on the discussion that he engaged in with a person named Hasan while he was in the town of Bistâm. He wrote this pamphlet after the rumor

spread that he had defeated himself in a meeting. The reason he wrote this pamphlet can also be understood as a kind of intimidation of those who might criticize him in the intensely competitive environment of the palace.

The only scholarship that discusses this work is the Ottoman concise translation of Şabânzâde Mehmed Efendi (d. 1120/1708), who was an Ottoman scholar and a calligrapher. Şabânzâde named this summary translation as “*Âdâb al-Hukkâm*”. This work, registered as “*Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem*” in the sources, was published in Istanbul on Muharrem 1285/ May 1868. The biggest deficiency in the book, in which the ten chapters of *Tuhfa-i Mahmûdi/ Tuhfa al-vuzara* are translated, is that the chapter with Musannifak’s autobiography is not included in the book.

The fact that the relevant part, in which Musannifak gave his autobiography, has not been subject to scholarly studies yet, constitutes the motivation of this study. In our article, the most important part of Musannifak’s autobiography has been corrected, using one version from the author’s own copy and the other from a copy probably written under the author’s supervision. It was later translated into Turkish from its original language, Persian.

The socio-political context of the work, which has been examined in a variety of ways, has been evaluated, and the answer to the question of why Musannifak felt the need to write his autobiography is examined. With this translation, new opportunities will be gained for those writing Musannifak’s biography, and it will be possible to compare it with other biographical sources and correct the wrong information about the author’s life. In this way, more accurate information about the author will be revealed.

"İyi nâma büyükler bâkî ömür demişler
Bu da sana azık: el-bâkiyâtü's-sâlihât!"
(Musannifek, Edirne, 861/1457)

GİRİŞ

Klâsik dönem yazarlarıyla ilgili biyografik/otobiyografik malzemenin kıtlığı hâlâ tartışılan konulardandır. Hiç şüphesiz müellifin kendisine dair birinci elden verdiği bilgiler tarih yazarları açısından son derece kıymetli bir yerde durmaktadır.¹ Bu konuda en ilginç örneklerden biri, 9/15. yüzyılda yaşamış Timurlu/Karamanlı/Osmanlı dünyasının önemli entelektüellerinden biri olan Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek'tir (ö. 875/1470). Müellif, devlet ricâline nasihatlerini içeren, Vezir Mahmûd Paşa'ya (ö. 878/1474) ithâf ettiği *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü 'l-vüzerâ* adlı eserinde ayrıca; kökeni, nesebi, doğum yılı, eserleri ve eserlerinin sayısı gibi kendi biyografisi ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu sayede hayatına dair pek çok bilgiye ulaştığımız müellifin verdiği bu bilgiler, biyografi yazarları tarafından kullanılmıştır.

Mezkûr eserin müellif hattı nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi no. 1342'de, muhtemelen Musannifek'in nezaretinde istinsah edilen nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no. 2855'tedir. Eserin her iki nüshasının dikkate alındığı tahkikli neşri henüz yapılmamıştır.² Görebildiğimiz kadarıyla iki nüsha arasında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin eserin ismi müellif nüshasında *Tuhfe-i Mahmûdî* şeklinde kayıtlı iken,³ diğer nüshada *Tuhfetü 'l-vüzerâ* şeklinde kayıtlıdır.⁴ Musannifek eserin ismi ile ilgili bir tasarrufta bulunmuş

1 Bu konuda ülkemizde son dönemde yapılan çalışmalardan bazıları için bk. Berat Açıl (ed.), *Osmanlı Kitap Kültürü, Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenâr Notları*, (İstanbul: İlem Yayınları, 2020); Sami Arslan, "Eserden Müessire Seyr u Sefer: Carullah Efendi'nin Derkenar Notlarının Biyografisine Katkıları" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Bahar 2015), 67-83; Mehmet Kalaycı ve Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62 (2021), 1-90.

2 Eser, 2004 yılında Mustafa Çiçekler tarafından Harvard Üniversitesi'nde neşredilmiştir. Bk. Ali b. Mecdüddin eş-Şâhrûdî "Musannifek", *Tuhfetü 'l-Vüzerâ*, nşr. Mustafa Çiçekler (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 70, Türkçe Kaynaklar LX, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004). Mustafa Çiçekler hocamız bu neşirde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi'ndeki müellif nüshasını esas almamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla Mustafa Çiçekler'in bu neşrine ilk olarak Sinan Taşdelen 2007 yılında hazırladığı doktora tezinde, daha sonra 2012 yılında Yahya Başkan "Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaları Bir Örnek: Musannifek", adlı makalesinde işaret etmiştir. Bk. Sinan Taşdelen, *Musannifek Alaaddin Ali Bin Muhammed'in Mevlânâ'nın Mesnevî'si İle İlgili Risâlesi (İnceleme, Metin, Tercüme)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 23-24; Yahya Başkan, "Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaları Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları, Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 10 (2012/2), 120.

3 Şeyh Ali b. Mecdüddin Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî Musannifek, *Tuhfetü 'l-vüzerâ*, Müellif Hattı (İstanbul: Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1342), 9a:
وچون مقصود این کتاب آن است که این فقیر خود را ذره وار بر خاطر آفتاب وار این حضرت بگذرانند لا جرم این کتاب را تحفة محمودی نام کرده آمد تا اسم او بر طبق مسما ولفظ او بر وفق معنای او باشد.

4 Şeyh Ali b. Mecdüddin Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî Musannifek, *Tuhfetü 'l-vüzerâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855), 10a:
وچون مقصود از این کتاب آن است که این فقیر خود را ذره وار بر خاطر آفتاب انوار این حضرت بگذرانند لا جرم این کتاب تحفة الوزراء نام کرده آمد تا اسم او بر طبق مسما ولفظ او بر وفق معنای او باشد.

olabilir.⁵ Bu farklılığın sebebini tam olarak bilmemekle birlikte 860'ların başında makbul bir paşa olan Mahmûd Paşa'nın 870'lerde gözden düşmesi ile beraber bu isim değişikliği bir tür otosansür olarak da değerlendirilebilir. Biz eserin ismini *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* şeklinde kullanacağız.⁶

12 Cemâziyelevvel 861/7 Nisan 1457 Perşembe günü, Edirne'de tamamlanan bu eser on babdan oluşmaktadır. Eserin içerisinde bulunan *bab*, *fasıl* ve *asıllar* ise şöyledir:

Birinci Bab: İlim ve bilginin fazileti hakkında;

İkinci Bab: Emirlerin ve vezirlerin hayatlarının keyfiyeti ve değişik halk tabakalarıyla ilişkileri hakkında;

Üçüncü Bâb: Ahlakî güzelleştirmek, güzel sıfatlarla süslenmek ve kötü sıfatlardan arınma;

Dördüncü Bab: Cömertliğin ve civanmertliğin şerefi; el açıklığı ve cömertliği içeren diğer hususların fazilet ve meziyetleri;

Beşinci Bab: Günahlardan tevbe etmek ve kötülüklerden pişmanlık duymanın fazilet ve şerefi hakkında;

Altıncı Bab: İstek ve arzuların karşılanmasının fazilet ve şerefi ve ihtiyaç sahiplerinin isteklerinin yerine getirilmesinde gayret göstermenin üstünlüğü hakkında;

Yedinci Bab: Nimet sahibinin haklarını tanımanın ve Allah'a vefa göstermenin fazilet ve şerefi hakkında;

Sekizinci Bab: Bu dünyanın vefasızlığının zemmedilmesi ve dâr-ı belâ u fena'nın zorlukları/sıkıntıları hakkında; Bu bab da altı fasla ayrılır:

Birinci fasıl: Dünyanın hakikati, vefasızlığı ve bekâsızlığı.

İkinci fasıl: Ölümün hakikati ve bununla ilgili hususlar.

Üçüncü fasıl: Ölümün hikmeti ve faydaları.

Dördüncü fasıl: Kabir ziyaretinin hakikati ve bununla ilgili hususlar.

Beşinci fasıl: İnsan ruhlarının mertebeleri.

Altıncı fasıl: Değişik meseleler hakkındadır. Bu fasıl kendi içinde üç asla ayrılır:

Birinci asıl: “Müellifin soyu, kökeni ve doğum tarihinin beyanı ve eserlerinin sayısı”;
(Musannifek'in otobiyografisi)

İkinci asıl: Allah'ın âhirette yarattığı her şeyin bir benzerini dünyada da yarattığının açıklanması;

Üçüncü asıl: Dünyanın üzüntü, keder, sıkıntı ve musibetleri ve bunlara sabretmenin ecir ve fazileti.

Dokuzuncu Bab: Emr-i marûf ve nehy-i münker, Seyyidü'l-Mürselin'in (s.a.v) dininin takviyesi ve ümmetinin yayılması hakkında;

5 Benzer durum müellifin başka eserlerinde de mevcuttur. Musannifek tefsirine önce *Mülteka'l-bahreyn* ismini vermiş ardından *Kitâbu 'ş-şifâ fi tefsiri kelâmillahi'l-münzel mine 's-semâ* olarak değiştirmiştir.

6 “Övülmeye layık hediye” veya “övülmeye layık olana hediye” anlamlarına gelen “*Tuhfe-i Mahmûdi*” isminin mana ve müsemmaye daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Ancak Musannifek'in nezaretinde yazılan diğer nüshada *Tuhfetü'l-vüzerâ* “vezirlerin hediyesi/vezirlere hediye” ismi tercih edilmiştir.

Kâtib Çelebi eserin ismini Arapça bir terkible “*et-Tuhfetü'l-Mahmûdiyye*” şeklinde kaydetmiştir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943), 1/373.

Onuncu Bab: Allah'ın rahmet, mağfîret ve şefkatinin kemâli hakkındadır.⁷

Görüldüğü üzere müellif bir tür nasihatname türündeki eserinin sekizinci babının altıncı faslın birinci aslında kendi tercüme-i halini zikretmiştir. Hiç şüphesiz Musannifek'in neden böyle bir şeye ihtiyaç duyduğu sorusu zihnimizi meşgul etmektedir.

Eserle ilgili görebildiğimiz tek çalışma bir Osmanlı âlimi ve aynı zamanda hattat da olan Şabânzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1120/1708) Türkçe muhtasar tercümesidir.⁸ Şabânzâde yapmış olduğu bu muhtasar tercüme "Âdâbu'l-Hukkâm" adını vermiştir.⁹ Kaynaklarda "Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem" adıyla da kayıtlı olan bu eser, Muharrem 1285/Mayıs 1868 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ*'nın on babının muhtasar tercümesinin yapıldığı bu eserdeki en büyük eksiklik ise Musannifek'in otobiyoğrafisinin bulunduğu kısmın atlanmış olmasıdır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Musannifek'in hayatına dair bilgilerimiz büyük ölçüde mezkûr kısımdaki bilgilere dayanmaktadır. Taşköprülüzâde (ö. 968/1561) *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye* adlı eserinde, Musannifek'in *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ*'sında yer alan otobiyoğrafik kısmı¹⁰ özetlemiş ve bazı eklemelerle Arapça'ya çevirmiştir.¹¹ Daha sonraki araştırmacılardan örneğin Mehmed Mecdî Efendi (ö. 999/1591) *Hadâiku'ş-şekâik* adlı eserinde,¹² Cenâbî Efendi, (ö. 999/1590) *Târih-i Cenâbî*'sinde,¹³ Hoca Sadeddin Efendi (ö. 1008/1599) *Tâcü't-tevârih*'inde¹⁴ benzer bilgileri tekrar etmişlerdir.

Musannifek'in otobiyoğrafisini verdiği ilgili kısmın henüz ilmî çalışmalara konu

7 Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (Emanet Hazinesi, 1342), 9b-10a.

8 Musannifek'e karşı özel bir ilgisi olduğunu düşündüğümüz Şabânzâde Mehmed Efendi tercümesini yaparken muhtemelen, eserin müellif hattı olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi'ndeki nüshasından istifade etmiştir. İlgili nüshanın sonunda isim zikredilmeden "*el-abdu'l-fakîr*" tarafından gözden geçirildiğine dair bir not bulunmaktadır. -Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (Emanet Hazinesi, 1342), 121a - :

«نظر العبد الفقير في خلال بعض الأوقات بعض النظر كما يشاهده من ينظره بنظر صحيح، فله الحمد. وإنما الأعمال بالنيات ولكل امرئ ما نوى»
1120/1708 tarihli bu notun kendisine ait olduğunu düşündüğümüz Şabânzâde yaptığı tercümede eserin ismini müellif nüshasındaki gibi "*Tuhfe-i Mahmûdî*" şekliyle kaydetmiştir. Bk. Alaeddin Ali b. Muhammed b. Mes'ud el-Bistâmî Musannifek, *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem*, trc. Şabânzâde Mehmed (İstanbul: Hacı Salih Efendi Matbaası, Muharrem 1285/Mayıs 1868), 8. Bu konudaki nazik uyarısı ve katkısı için muhterem hocamız Prof. Dr. Himmet Taşkömür'e müteşekkirimiz.

Şabânzâde ayrıca Musannifek'in tefsirinin bir nüshasını da istinsah etmiştir. Bk. Musannifek Şeyh Ali el-Bistâmî, *Kitâbü'ş-şifâ*, müst. Şabânzâde (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 285).

9 Tercüme eserin müellif nüshası şu an Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 4953'te bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Reşat Öngören, "Mehmed Efendi, Şabânzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/ 458. Ayrıca 2018 yılında Aliosman Başar eserle ilgili bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. Bk. Aliosman Başar, *Şabânzâde Mehmed Muhteşem'in Âdâbu'l-Hukkâm Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

10 Alıntılanan bölüm için bk. Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (Emanet Hazinesi, 1342), 102a-105a.

11 Taşköprülüzâde İsamüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye*, thk: Ahmed Subhi Furat (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985), 163-167.

12 Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku'ş-şekâik*, Tercüme ve Zeyl-i Şekâik-i Nu'mâniyye, Haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1409/1989), 1/184-187.

13 Cenâbî, Mustafa b. Hasen b. Sinan, *Târih-i Cenâbî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3100), 315b-316a.

14 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279), 2/491-494.

edilmemesi bu çalışmanın kalkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmamızda öncelikle eserin iki nüshasından hareketle ilgili kısmın tashih ve tercümesi yapılacak, ardından eser değişik açılardan incelenecektir. Ayrıca eserin yazıldığı sosyo-politik bağlam değerlendirilecek ve Musannifek'in neden otobiyografisini yazma ihtiyacı hissettiği sorusunun cevabı aranacaktır.

1. Tashih ve Tercüme Esasları

İlgili otobiyografik kısım, *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, no. 1342'de bulunan müellif nüshasının 102a-105a; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 2855'teki Mahmûd Paşa'ya arz edilen nüshasının 113a-124a varakları arasında yer almaktadır. Araştırmacıların istifadesi için öncelikle eserin hem müellif nüshasından hem de Mahmûd Paşa'ya arz edildiğini tahmin ettiğimiz diğer nüshasından hareketle ve aşağıdaki esaslar dikkate alınarak Farsça tashihli dizgisi ardından bu dizgiden hareketle tercümesi yapılacaktır. Buna göre:

-İki nüsha karşılaştırılacak, nüsha farkları dipnotlarda verilecektir. Her iki nüshanın varak numaraları metin içerisinde belirtilecek, Topkapı nüshası «ت» harfi ile, Ayasofya nüshası «ا» harfi ile gösterilecektir.

-Türkçe tercüme kısmında, âyet ve hadis mealleri, Arapça şiir ve ibarelerin tercümeleri, gerekli gördüğümüz yerlerde metin içerisinde bazen de dipnotlarda verilecektir.

Müellif otobiyografisini anlatmaya geçmeden önce kendisine ait bir risâleye yer vermiştir. Bu müstakil risâle ile ilgili tercüme ve değerlendirmeyi içeren bir araştırma notumuz daha önce yayımlanmıştı.¹⁵ Metin bütünlüğünü bozmamak için risâleyi burada da zikretmeyi uygun gördük.

2. Otobiyografik Kısımın Tashihli Metni

فصل ششم: در امور متفرقه

و درین فصل چند اصل است.

اصل اول: در بیان اصل و نسب و تاریخ ولادت این فقیر بیچاره - غفر الله ذنوبه و ستر فی الدارین عیوبه - و بیان

عدد تصنیفات و تألیفات او.

اصل دوم: در بیان آن که هر چیزی که حق تعالی - جلّ و علا - در آخرت آفریده از محنت و لذات، در دنیا نمونه‌ای

از آن آفریده تا منکران را مجال انکار نماند و عقول قاصره آن را فهم نمایند. ا: 113

اصل سیم: در ذکر غموم و هموم و مصیبت‌های دنیا و در بیان اجر و فضیلت صبر کردن درینها.

اصل اول

در بیان اصل و نسب و تاریخ ولادت و بیان عدد تصنیفات و تألیفات این فقیر

و بیان تاریخ هر یک از اینها ا: 97

15 Bk. Ümit Karaver & Mohammad Taghi Hosseini, "Şeyh Ali el-Bistâmi'nin (Musannifek) 'Risâle Der Cevâbi Hasen/Kâfir-i Hasen' Adlı Risâlesi Üzerine Bir İnceleme: Tercüme ve Değerlendirme" *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1 (Mart 2020), 421-437.

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/3d51/b528/3f11/5e748359b2429.pdf>

قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: «إن الله تعالى يحب معاليهم ويغض سفسافها».¹⁶ وفي خبر آخر: «علو الهمة من الإيمان».¹⁷ بدان که حضرت حق - جلّ و علا - علو همت را دوست می‌دارد و پستی همت را دشمن می‌دارد، حتی که علو همت را حضرت نبوت - صلى الله عليه وسلم - از ایمان می‌شمارد، و در تحت این سرّیست عظیم از اسرار الهی. و سرّ این، آن است که «المجاز قنطرة الحقيقة»¹⁸ و رسیدن به مجاز هر چیزی نزدیک است به رسیدن حقیقت آن چیز، بل که بزرگان فرموده‌اند که «المجاز يعود إلى الحقيقة»، مجاز آخر الأمر به حقیقت می‌کشد و ازینجاست که عشق مجازی را مستحسن شمرده‌اند؛ زیرا که او به عشق حقیقی می‌کشد و بسیار از اولیاء به وسیله این مجاز¹⁹ به حقیقت رسیده‌اند. [پس علو همت حقیقی آن است که کسی به غیر از حق به چیزی دیگر سر فرو نیاورد، و مجازی آن است که در هر امری از امور دینی به مرتبه دنی قانع نشود و آنچه مرتبه اعلاست در آن، آن را طلب نماید و همت بر آن گمارد که آن مرتبه بدست آید]²⁰.

و این فقیر حقیر - غفر الله ذنوبه و ستر فی الدارين عیوبه - در تاریخ سنهٔ اربع و ثلاثین در خراسان در تربت مقدسه بسطام - علی ساکنینا التحية والسلام - در حق یکی از فضایل زمان و علمای آن اوان که نام او حسن بود و در بعض مجالس لافی می‌زد و ا: 114¹ چنان می‌نمود که در فلان مجلس این فقیر حقیر را در مباحثه الزام کرده، رساله‌ای در آن باب این فقیر نوشته و همت و کیفیت حال خود را در آنجا بیان نموده و این رساله [در آن دیار انتشار یافته چنان که اکثر فضایل آن دیار نوشته‌اند و حفظ کرده و یاد گرفته. این فقیر]²¹ این رساله را اول درینجا بر آن صورت و انشا بیاوردم و تمام آن را نقل کنم؛ زیرا که در ضمن آن فواید بسیار²² است و بعد از آن ازینجا به مقصود انتقال نمایم و آن رساله این است:

بسم الله الرحمن الرحيم

وحسبي من أنا عبده ولا شيء بعده
الحمد لله الذي كَبَّرَ العلم ومقداره، وصَغَّرَ الجهل وأقداره، والصلاة والسلام على محمد رسولہ وعبده، وعلى آله
وصحبه، ومن تبعهم بإحسان من بعده.
اما بعد:

کرم خری ز حسد دشمنی است گو می‌باش²³

مراست اهل خرد دوستدار و نیکوخواه

زیرا که مخفی و پوشیده نیست بر صاحبان فکرت و بر تیز خاطران صاحب فطنت که اسباب شرف و افتخار در جمیع قرون و اعصار بر مقتضای «شرف المرء بالعلم والأدب لا بالمال والنسب»²⁴ منحصر است در علم و دانش، و مقتصر است بر سخن‌دانی و سخن‌رانی: ا: 114¹

16 ابو محمد عبد الله بن قتيبة، تأويل مختلف الحديث، المكتب الإسلامي، مؤسسة الأشراف، 1999، ص 392.

17 علی بن محمد، ابو الحسن نور الدين الملا الهروي القاري، مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، بيروت: دار الفكر، 2002/1422، ج 4، ص 1573.

18 سيد محمد مرتضى الحسيني الزبيدي، تاج العروس، تحقيق: التريزي، حجازي، الطحاوي، الزباوي، الكويت: مطبعة حكومة الكويت، 1975/1395، 15/88.

19 ا: -

20 آ: -

21 ت: «اکثر فضالی آن دیار حفظ و 98:4 تکرار کرده و جملگی آن فضلا این را یاد گرفته و»

22 ا: -

23 ابیاتی که شاعر آن شناخته نشد، به احتمال بسیار از آن خود مصنفک باید باشد، چراکه مضامین این ابیات نیز در ارتباط مستقیم است با خود مصنفک.

24 . کلام کباری است منسوب به حضرت علی. عبد النبى بن عبد الرسول الاحمد نكرى، دستور العلماء: جامع العلوم في اصطلاحات الفنون، عرب عبارته الفارسية: حسن هانی فصیح، بیروت: دار الکتب العلمیة، 2000/1421، ج 3، ص 15؛ اسماعیل حقی بن مصطفی الحنفی الخلوتی البروسوی، روح البیان فی تفسیر القرآن، تصحیح: عبد اللطیف حسن عبد الرحمن، بیروت: دار الکتب العلمیة، 1971، ج 9، ص 471.

سخن به نزد سخن‌دان بزرگوار بود ز آسمان سخن آمد سخن نه خوار بود²⁵

امام فخرالدین رازی که عالم مجّد و مُراضی است در تفسیر کبیر که جامع قلیل و کثیر و حاوی نقیر و قَطْمیر است درین آیه که ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [سورة البقرة: 30/2] آورده است که شریفترین چیزها علم است، اگر از علم شریفتر چیزی بودی، حضرت عزت - تعالت الؤوه و تعاضمت نعماؤه - بدان چیز آدم را بر ملایکه ترجیح دادی و آن را سبب استحقاق خلافت ساختی.

و این فقیر حقیر شیخ علی بن مجدالدین الشاهرودی البسطامی - وفقه الله تعالی لمراضیه وجعل حاله فی المستقبل خیرا من ماضیه - از مطلع جوانی و منبع عیش و زندگانی و از مبادی روزگار شباب و طلایع ایام اکتساب که زمان صبی و متعهد روزگار هوس و هوا بود، او را بواعث علو همت و لواجج شرف و نهمت بر مقتضای:

لله همم لا منتهی لکبارها و همته الصغری اجل من الدهر²⁶

مقتضای آمد بر آن که حبابیل دون همتی و خستت به وسایل علو همت مبدل گرداند و این ابیات را شعار خود داند:

گردن چرا نهیم جفای زمانه ر راضی چرا شویم به هر کار مختصر¹¹⁵ |
دریا و کوه را گذرانیم و بگذریم سیمرغوار زیر پر آریم خشک و تر
تا با مراد بر سر گردن نهیم پای یا مردوار در سر همت کنییم سر²⁷

زیرا که قانع شدن به هر مویزی نه کار خردمندان است، و سر فرود آوردن به هر پیشیزی نه شیوه عاقلان:

ولم ار فی عیوب الناس عیبا و کمقص القادرین علی الکمال²⁸
نقصان ز طالب است و گرته علی الدوام فیض سعادتش همه کس را برابر است²⁹

و همیشه علم ﴿وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾ [سورة ق: 35/50] بر کاهل ﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ [سورة ق: 30/50] منصوب و مرفوع داشته و خدمت خردمندان و اصحاب دانش و تأسی به سنن سنن ایشان از فرایض و واجبات خود دانسته که بدان وسایل آفتاب صدق مقصود را بر فلک طلب لامع و طالع گرداند و دست قدرت بر ذروه مقاصد و مآرب خود زند و از حسیض گلخن رذایل به اوج گلشن فضایل خرامد و به علو همت به سطح محدب آسمان کمال و ذروه فلک فضل و افضال بر آید و از صف نعال ﴿أَنْ هُوَ لَاءَ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ﴾ [سورة الدخان: 22/44] به کنگره عرش¹⁹⁹ و «المجالسة أقوام آخرون» ترقی و تصاعد نماید.

لقد شمرت ذلیلی طول عمري لخدمة ما به إتمام فخري¹¹⁵ |
هو العلم الذي قد جل قدره هو العلم الذي قد جل قدره
فجل قدره قدری و ذکره³⁰

- 25 . جلال الدین محمد مولوی، کلیات شمس تبریزی، تصحیح: بدیع الزمان فروز نفر، تهران: انتشارات امیر کبیر، 1376، ص 378، غزل شماره 938.
- 26 . برخی شاعر این بیت را حسان بن ثابت، و برخی نیز بکر ابن النطاح گفته‌اند. محمد بن عبد الرحمن جلال الدین القزوینی، الايضاح فی علوم البلاغة، تحقیق: محمد عبد المنعم خفاجی، بیروت: دار الجیل، ج 2، ص 136.
- 27 . دولتشاه سمرقندی، شاعر این ابیات را سلطان احمد جلایر (دولتشاه بن بختیشاه، تذکرة الشعراء، تصحیح: ادوارد براون، تهران: اساطیر، 1382، ص 306-307)، شیخ بهایی نیز از آن شاعری به نام "نظام" گفته (شیخ بهایی محمد بن حسین العاملی، الکشکول، تحقیق السید محمد السید حسین المعلم، قم المقدسة، المكتبة الحیدریة، 1385/1427، ج 3، ص 1262)، و همچنین به خواجه یحیی کرمانی نیز نسبت داده شده است (غفاری کاشانی قاضی احمد، تاریخ نگارستان، به تصحیح و مقدمه مدرس گیلانی، تهران: چاپ فرهنگ، 1404ق، ص 300).
- 28 . بیٹی از دیوان المتنبی. (دیوان المتنبی، بیروت: دار البیروت، 1983/1403، ص 483).
- 29 . ابن سینا، پنج رساله، تصحیح: احسان یارشاطر، همدان: دانشگاه بو علی سینا، 1383، ج 1، ص 53.
- 30 . این ابیات منسوب است به امام اعظم ابوحنیفه. (وهبی سلیمان عاوجی، ابوحنیفه النعمان امام الائمة الفقهاء، دمشق: دار القلم، 1999/1420، ص 374.

تا بر مقتضای:

اندک اندک علم گیرد مرد ازو گویا شود
تا نبیند رنج و سختی کی شود مردی تمام
قطره قطره جمع گردد بعد از آن دریا شود
ور نباشد باد و باران گل کجا بویا شود³¹

سرمایه کمال تظنن به رموز و اشارات به دست طلب آمد و گنج معانی در مطرح نظر فکرت مشاهده افتاد تا سهمی کامل و حظی شامل به حصول موصول گشت.

ای بسا سعی‌ها که بنمودیم
در طلب بز و بحر پیمودیم
گوی علم از تمامت اقران
ما به چوگان جهد بریودیم

چنانچه مصنّفات باهره و مؤلفات زاهره در هر فنی با جزالت الفاظ و لطافت الحاظ اتفاق افتاد، چنانچه طنطنه تصنیف و دبدبه تألیف این فقیر در بلاد و امصار به مسماع اهل اعتبار و آذان اولی الابصار رسید، اگر پرتو تجلی در رسید، عجب نیست، زیرا که سختی راه وادی ایمن کشیده است تا غایتی که در بیسط خراسان و ماوراءالنهر و نواحی ترکستان و خوارزم و بلاد عراق عموماً و مصر جامع هراة خصوصاً³² که از میامن دولت خاقان جهان شاه رخ سلطان درین عصر و زمان مطلع سعادت و میرات و موضع مرادات و خیرات است و منبع فضلا و مجمع علما³² و مرتع هنرمندان است و هکذا منزل طواییفی است که اکنون این طوایف علی اختلاف طبقاتهم و تباین درجاتهم پادشاهان کشور فضل و خسروان اقلیم دانشاند³³ جمله فضلا و تمامی علما انگشت حیرت به دهان عجز گرفتند و بر بدایع و غرایب این مصنّفات ذرر تحسین می‌سفتند و از سر اهتزاز و ارتیاح هرچه تمامتر می‌گفتند:

آفرین باد که از نکته شیرین چنین
خجالت آمده طوطی ز شکر خابی خویش

بلی اهل علم بسیار و طالبان فضل بی شمارند فاما:

رنگ دارد معصفر هرگز بود
چون زعفران
زرنیخ یا زر بهترست آخر بپرس از زرگران

هرآینه آنها که عالمانند و آنها که دعوی کنند که از جمله ایشانند، همه به ظاهر و صورت انسانند و به هیئت و شکل یکسانند و جمله علاقه‌ای دارند و دستاری و تحصیل این علاقه و دستار به غایت آسان است، آری:

به سه گز فوطه و به نیم من پشم
سی و چل سال خون ببايد خورد
می‌توان شد به صوفیان مانند
تا بگویند مسرد دانشمند

31: «پس اگر جمعی از طلاب این روزگار که «لا یتمیز اللیل من النهار ولا الفرس من الحمار» برین علاقه³³ و دستار اکتفا و اقتصار نمایند، چه توان کرد «وللناس فیما یعشقون مذاهب»³⁴ و اگر این جمع را و یا غیر این جمع را چشم دل بسته باشد که نظر درین فقیر حقیر به اعتبار صورت نمایند و از راه معنی غافل باشند چه باک! محمود غازی به دیدن ابوالحسن خرقانی آمد. چون مجلس قرار گرفت، گفت: یا شیخ، بایزید بسطامی چون کسی بود؟ شیخ فرمود که بایزید کسی بود که هر کس او را بدیدی از عذاب آخرت برستی و به سعادت ابد¹⁰⁰ پیوستی. محمود گفت: بایزید بزرگتر بود یا محمد مصطفی - صلی الله علیه وسلم - ؟ شیخ فرمود که محمد مصطفی - صلی الله علیه وسلم. گفت: پس ابوجهل او را دید و به سعادت ابد نیبوست و از عذاب آخرت نرست. شیخ در جواب فرمود که ابوجهل محمد مصطفی را - صلی الله علیه وسلم - ندید، محمد بن عبدالله را دید؛ چنانچه آیت کریمه ازین معنی خبر می

31 . از اشعار ناصر خسرو قیادیانی. (ناصر خسرو، لغتنامه دهخدا، تهران: 1363 هـ. ش، ج 1، ص 538).

32 ت: «منبع علما و مجمع فضلا»

33 ت: + «مجرد»

34 این بیت از اشعار ابوالفراس الحمدانی (م: 968/3357م) است:

«ومن مذهبی حیّ الدیار لاهلها / وللناس فیما یعشقون مذاهب». (دیوان ابی فراس الحمدانی، بیروت: دار الکتب العربی، الطبعة الثانیة، 1414 هـ 1994م، ص 40).

دهد که ﴿وَتَرَاهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ [سورة الأعراف: 198/7].

پس ازین مقدمات ظاهر و لایح شد که اصحاب نقصان اگر اصحاب کمال را بنا بر جهل خود قدحی کنند یا طعنی زنند، [و در حق ایشان زبان به چیزی گشایند که لایق نباشد]³⁵ این حالت هیچ سبب نقصان اهل کمال نشود:

گر شکست تو کند حاسد بد گوی منال³⁶ دولت از جا نرود دانم و در هم نشود³⁷:
سنگ بد گسور اگر کوزه زرین شکند قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود³⁷

پس اگر جمعی از اسافل ناس که اکنون خود را درین لباس جلوه می‌دهند و از الزام این فقیر حکایت می‌کنند یا کسر این فقیر می‌خواهند، هیچ عجب نیست، زیرا که ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ [سورة البقرة: 10/2]

جمعی به وجود ما اسیر مرزند ما جوهر خالصیم و ایشان عرضند
آیند به نزد تو سخنها گویند زینهار بنشنوی که صاحب غرضند

و اگر جمعی از ارادل و بعضی از اسافل که ذات ایشان عین قیح است و ذات قیح عین ایشان، خود را بر مقتضای بر عکس نهند³⁸ نام زنگی کافور حسن نام نهاده‌اند، آن را که محاسنش بود به ریش بنگر که مقابحش چه باشد و در شکست اهل فضل³⁹ و هنر⁴⁰ سعی می‌نمایند، عجب نیست. زیرا که اگر در⁴¹ مقام شاگردی در آیند و سالها زانوته نمایند، آنچه در سبق ایشان گفته آید، از صد یکی را فهم نفرمایند: ا: 100-]

نیست اقلیم سخن را بهتر از من در جهان ملک سخنرانی مسلم شد مرا
پادشاه
مریم بکر معانی را منم روح عالم ذکر معالی را منم فرمان روا [ا: 117ب]
القدس
شبه طغان عقل را نایب منم نعم نو عروس فضل را صاحب منم نعم الفتی
الوکیل
درع حکمت پوشم و بی ترس گویم کالقتال خان فکرت سازم و بی بخل گویم الصلا
[عقد نظامان سحر از من ستاناند قلب ضرابان شعر از من پذیرد کیمی
واسطه
رشک نظم من خورد حسان ثابت را دست نثر من زند سبحان و ایل را قفا]⁴²
جگر

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ [سورة البقرة: 23/2] من ذلك فاتوا بأية إن كنتم من الصادقين.⁴³

بلی او معذور است. زیرا که چون خواهد که خود را مشهور گرداند و در لسان اهل فضل مذکور سازد، هر آینه بر وی لازم باشد که خود را بدین فقیر نسبت دهد، ذره از خورشید و ظل از کوه نتوان کرد دور. نبینی که چون ذره خواهد که خود را به نظر مردم جلوه دهد، لا شک خود را به افتاب بندد. زیرا که اگر در سایه باشد، نتوانش دیدن و در چشم هیچ کس در نیاید:

35 ا: -

36 ا: «کمال»

37 . کلیات سعدی شیرازی، تحقیق: محمد علی فروغی، تهران: انتشارات هرمس، 1385، ص 687.

38 ت: -

39 ا: «فیض»

40 ت: - «و هنر»

41 ا: -

42 ا: ندارد. دیوان خاقانی شروانی، تصحیح: علی عبد الرسولی، تهران: چاپخانه مروی، 1357، ص 18.

43 اقتباس من الآية: ﴿فَاتُوا بِآيَةٍ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ [سورة الشعراء: 26/154].

مقتدایان سخن را هستم اکنون مقتدا	من به اجماع افاضل در بساط ملک علم
ذوق نی شکر کجا یابد مذاق از بوریا	علم من علم است و علم دیگران هم علم لیک
جوهری داند به حد خویش هر یک را بها	جاهل از یاقوت مرجان باز نشناسد ولی
مجلس فضل است و اینک بنده حاضر گویا ⁴⁴	گر کسی را اعتراضی هست بر دعوی من

و عجیتر آن که اعتبار کند امر موهوم و هیچ نیاندیشد از امر معلوم،⁴⁵ 118: «خویشتن است»¹⁰¹ را هر که بر تیغ زبان من زند، خونش در گردن که دارد، قصد جان خویشتن. بلی پروانه گمان برد ﴿بَعْضَ الظَّنِّ إِنَّكُمْ﴾ [سورة الحجرات: 12/49] که چون خود را در معرض شمع دارد، سالم بماند. فاما نادان بی خبر باشد از آن حالت که چون متعرض شمع شود، آن شمع دمار از نهاد او بر آورد، این یقین است که در عرصه ملک شطرنج برتر از شاه یکی نیست به تمکین و وقار:

دیدہ باشی که چو رخ بر طرف شاه نهد	بیدقی بی هنری کم خطر بی مقدار
وقت باشد که نظر بر سبب مصلحتی	نزند شاهش و یک سو شود از راه گذار
نه از آن عزم بود پایه بیدقی ⁴⁵ را قدر	نه از آن حزم بود منصب شاهی را عار
آخری دست بر آرد اثر دولت شاه	ز نهادش به سم اسب و پی پیل دمار

حق - جل و علا - دیدہ عیبجوی و زبان گزافگوی را از تنقیص بی دلیل و تبطیل بی سبب کوتاه داراد و حاسد را دایما بر رشته ﴿حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾ [سورة المسد: 5/11] بسته گرداناد.

بریده باد زبان حسود مهمل گوی	که بعد ازین هنرم را به عیب نشمارد
هر آدمی که کمالی و مایه‌ای دارد	طبیعتش سوی نقصان خلق نگراید

زیاده ازین اطناب موجب ملالت خاطر اصحاب است. ﴿وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهُدٰی﴾ [سورة طه: 47/20].⁴⁶ اما اصل این فقیر آن است که امام فخر الدین رازی - رحمه الله - که از ولایت ری است، از قریه‌ای که آن را فوهه خوانند، چون حضرت عزت - تعالت آلاؤه و تعاضمت نعماؤه - او را به علوم عقلی و نقلی آراسته گردانید و ابواب علوم و معارف بی حد و عد بر دل او بگشاد، چنان که مصنفات شریفه او در جهان شهود عدول است برین معنی؛ و او معظم ممالک را⁴⁷ و اکثر بلاد را دید و سفر کرد، در قطع و قلع معتزله و مبتدعه و اصحاب مذاهب ردیه و اعداء دین سعی جمیل مبذول داشت و همه را به حجت مغلوب کرد، به نوعی که مذاهب ردیه را اثر نماند و ازین جهت است که او را حجة الله و سیف الله گویند و امام یافعی - رحمه الله - در تاریخ خود آورده است که ملاحظه و اعداء دین او را زهر دادند و در آن زهر به عالم آخرت رفت⁴⁸.

القصة، بعد از سفر بسیار در مصر جامع هراة ساکن گشت و تفسیر کبیر را در آنجا تصنیف کرد و او را شیخ الإسلام خراسان و هراة گفتندی⁴⁷ و آخر الامر هم در هراة به عالم آخرت رحلت نمود و قبر او این زمان در آنجاست در موضعی که آن را خیابان گویند و مزار او در آنجا بغایت مشهور است و خلق بدو تبرک می‌کنند و مجمع علماء هراة است از آن زمان هر عالمی معتبر که در هراة فوت شده و می‌شود او را در نزدیک او دفن کرده‌اند و می‌کنند. القصة چون در هراة ساکن شد، حق تعالی او را فرزندی داد و او⁴⁸ نامش محمد نهاد و امام⁴⁹ او را بغایت دوست داشتی و بسیار از تصنیفات خود را⁵⁰ بنام او کرده است. چون آن محمد نصاب کامل از علوم برداشت، در غزه شیباب اجل بر سر او تاختن گرفت؛ چون او به جوار رحمت حق پیوست عورت او حامله بود. بعد از وی فرزندی⁵¹ حاصل

44 . دیوان سلمان ساوجی، به کوشش منصور مشفق، تهران: بنگاه مطبوعاتی صفی علی شاه، 1336، ص 365.

45 . آ: «بنرق»

46 . امام ابی محمد عبدالله بن علی بن سلیمان یافعی الیمنی، مرآة الجنان و عبرة البقطنان فی معرفة ما یعتبر من حوادث الزمان، بیروت: دار الکتب العلمیة، 1997، ج 4، ص 8.

47 . آ: درین نسخه تا پایان این بند «و هراة گفتندی و اکنون مرقد او در هراة است» آمده است.

48 . آ: -

49 . آ: -

50 . آ: -

51 . آ: «پسری»

شد، او را نیز **محمد** نام کردند⁵² و او نیز در علوم سعی نمود¹¹⁹ تا به مرتبه کمال رسید. او را حق تعالی - جلّ و علا - فرزندى داد نامش **محمود** کردند⁵³. و او نیز در علوم سعی کامل⁵⁴ نموده¹⁰² تا به مرتبه کمال رسید، پس⁵⁵ عزیمت مکه مبارکه - زاده‌ها الله شرفا - کرد و از هرات بیرون آمد، چون به بسطام رسید و در قریه⁵⁶ شاهرود که مولد **ابن فقیر** است، نزول نمود. اهل شاهرود بحکم محبت علم و علما به تخصیص عالمی که از نسل امام باشد، با او محبت بسیار نموده‌اند. و همگی⁵⁷ کمر خدمت او را بر میان جان بسته‌اند و به تعظیم و حرمت هرچه تمامتر او را در آنجا نگاه داشته‌اند. [چون او در آنجا مقیم گشته⁵⁸ حق تعالی - جلّ و علا - او را فرزندى داده او را **مسعود** نام نهاده‌اند. و او نیز در علوم سعی نموده و عالم شده، اما نه چنان؛ زیرا که مهاجرت ننموده و سفر نکرده [و خدمت اهل کمال او را میسر نشده⁵⁹ همان به مرتبه و عطف قانع گشته. و این **مسعود** را⁶⁰ فرزندى حاصل شده [به او]⁶¹ نام او **محمد** نهاده‌اند. و او نیز [فی الجملة سعی نموده تا آن قدر علم بدست آورده]⁶² که مقتدایی آن موضع از دست نرفته، و او را نیز فرزندى حاصل شده، نام او را⁶³ **مجدالدین محمد** نهاده‌اند و این **مجدالدین محمد** و **ابن فقیر** است. و او نیز آن مقدار سعی نموده که مقتدایی آن جای بحکم ارث از دست او نرفته.

و نام امام نیز **محمد** است⁶⁴ و نام پدر او عمر. و در باب اول بیان نمودیم که جمهور علما و اهل تاریخ برآنند که **امام** از اولاد **ابو بکر صدیق** است - رضی الله عنه - و امام - رحمه الله - در بعض مواضع از مصنفات خود نوشته که او⁶⁵ از اولاد **عمر خطاب** است - رضی الله عنه -.

القصه نسب این فقیر برین ترتیب است¹¹⁹: **شیخ علی بن مجدالدین محمد بن محمد بن مسعود بن ابی محمود بن محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن عمر الشاهرودی البسطامی الهروی الرازی العمری البکری**. القصه ولادت این فقیر در تاریخ سنه ثلاث و ثمانمائه بوده است و عمر این فقیر این زمان پنجاه و هفت است و در پنجاه و هشت در آمده چون تاریخ به سنه احدی و ستین و ثمانمائه رسیده و⁶⁷ هولاء آباء الأبدان .

و اما آباء ارواح که عبارت است از استادان کامل که [در علوم و کمالات کسی را پدری نموده‌اند و در هر علمی]⁶⁸ این فقیر را ترتیب کرده‌اند⁶⁹ [جمعی‌اند از متعینان اکابر که هر کدام در علمی ماهر و صاحب کمال بوده‌اند]⁷⁰. اما در علم عربیت و تفسیر این فقیر را دو استاد است: اول **مولانا جلال‌الدین یوسف اوبهی** - رحمه الله - که مقدم علماء خراسان و عراق و ماوراء النهر بود و در علم عربیت بتخصیص در **کشاف** و **مفتاح** بی نظیر عصر و زمان بود، و در حُسن طبیعت و ذکاوة و⁷¹ قوه فریحت مثل بود، و او [درین فن]⁷² شاگرد **مولانا سعدالدین تفتازانی** - رحمه الله - بود که

52 آ: «نهاد»

53 آ: «نهاد»

54 آ: -

55 آ: «آنکه»

56 آ: «قصیه»

57 آ: -

58 آ: «بعد از اقامت»

59 آ: -

60 آ: -

61 آ: -

62 آ: «آن مقدار علم حاصل کرده»

63 آ: -

64 آ: «بوده»

65 آ: -

66 آ: «فخرالدین محمد»

67 آ: «عمر الرازی العمری البکری»

68 آ: «که هر کدام در علمی ماهر و صاحب کمال بوده‌اند و در تعیین و اعتبار. "کالشمس فی نصف النهار" گشته‌اند و هر یک در علم خود»

69 آ: «نموده‌اند»

70 آ: -

71 آ: + «زکاوة»

72 آ: -

او ختم مجتهدین است و مصنفات او عالم را گرفته و او را اجازت داده و در اجازت او رخصت فرموده که در مصنفات او هر جا که داند که محتاج تغییر است، تغییر نماید و با وجود چندین کاملان که در ماوراءالنهر و خراسان شاگردان او بوده‌اند دیگری را رخصت تغییر نداده است. و عبارتہ فی هذه الاجازة هكذا:

«أما بعد حمد الله والصلاة على رسول الله فقد أجزت للمولى العالم الفاضل جلال الدين يوسف بن الإمام المرحوم ركن الدين مسيح أن يروي عني¹⁰³ مقرأتي ومسموعاتي ومستجازاتي عموماً ومصنفاتي خصوصاً، فقد قرأ الكثير وسمع الكثير مثل شرح الكشاف والمفتاح وغيرهما، وأن يدرّسها وأن يُلصَح ما يتيقن أنه من سهو البنان أو البيان بعد التأمّل والاحتياط والمراجعة والمطالعة الوافرة. وهذا خط الفقير سعد [الدين] التفتازاني».

کتابه فی آخر سفر حیاتہ، والإیصال بوفاتہ وهو الأواخر من محرم سنة اثنتين وتسعين وسبعائة بسمرقند. والأستاذ الثاني في هذه العلوم، الفاضل العلامة قطب الملة والدين أحمد بن محمد بن محمود الإمامي الهروي - بلغه الله إلى أقصى ما يمتناه في دينه وديناه وفي آخرته وعبابه - وهو في هذه العلوم تلميذ الإمام المحقق الفاضل المدقق الذي كان مع كبير سني يضيء بين العلماء كالبرق بين النجوم مولانا جلال الملة والدين يوسف الأوبهي المذكور - نور الله روحه وكثر في كل لحظة فتحه وفتوحه - وهو تلميذ الإمام إمام الدنيا الذي أشرقت الأرض بنور علومه وتصنيفاته وتأليفاته سعد الحق والملة والشريعة التفتازاني - أحله الله دار رضوانه وألبسه لباس عفوه وغفرانه -.

وأما أستاذي في الفقه: أما في فقه الشافعي - رحمه الله - فهو الفاضل الكامل الذي تستضيء الأفق في حياته بنور تقواه ويستفيد العالمون بعلم فتواه الإمام الهمام عبد العزيز بن أحمد بن عبد العزيز الأبهري، فقد قرأت كتاب الحاوي عنده، وكتب لي إجازتي في درس الفتوى، وكتاب إجازته طويل إلا أنّ من جملة ما كتب في شأنه أنه قال:

«فإنه¹⁰³ بعد ما سابق أقران قرنه في هذه الحلية، وفاق على أبناء عصره في التحلي بهذه الحلية، وصار ممن يُعول عليه وغُصن شبابه نُضيرٌ، ويُراجع إليه وما له في الأفاق نظيرٌ: [120] فأجزت له أن يدرّس جميع الكتب المتداولة من كتب الفروع والأصول، وتُسخ المعقول والمنقول، وأن يروي التفسير والحديث والفقه عني وكلّ ما وصَح وصَح عنده أنه من مقرأتي ومسموعاتي ومجازاتي بشرط الرعاية لِمَا شَرَطَهُ أهل الصناعة في الرواية، وأن يكتب في الحوادث الدينية والوقائع الشرعية جواب الفتوى بشرط الاحتياط والرجوع إلى الكتب مرة بعد أخرى، واختيار ما هو الأصح والأقوى، والله يعصمه وإيائي من الميل وأتباع الهوى».

ثم قال:

«ثم إنني أخذت الفقه عن شياخي والدي قدوة المحققين زبدة المدققين سيف الحق والشريعة والدين أحمد بن المولى الفاضل الكامل العالم العامل نظام الدين عبد العزيز الأبهري وهو عن الشيخ الفقيه النبيه غياث الدين محمد سببط صاحب الحاوي وهو عن خاله جلال الحق والدين عن أبيه نجم الدين عبد الغفار القزويني عن الإمام المحقق والخبير المدقق أبي القاسم عبد الكريم الرافعي عن أبيه الإمام نور الدين الرافعي عن الإمام أبي منصور عن الإمام الهمام حجة الإسلام أبي حامد محمد بن محمد الغزالي عن إمام الحرمين عن أبيه الإمام أبي محمد الجويني عن الإمام أبي بكر الفحل عن الإمام أبي زيد المروزي⁷³ عن الإمام أبي إسحاق الإسفرائيني عن ابن سريج عن أبي القاسم الأنماطي عن الإمامين إسماعيل والربيع عن الإمام الأعلام والهمام المكرم محمد بن إدريس الشافعي - رضي الله عنه وأرضاه - عن مسلم عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس، وبروايته¹⁰⁴ أيضاً [121] عن نافع عن ابن عمر وهما - رضي الله عنهما - عن حضرة رسول الله - صلى الله عليه وسلم».

وأما في فقه أبي حنيفة - رضي الله عنه - فشياخي وسندي وأستاذي هو الإمام قدوة علماء الأنام فصيح الحق والملة والشريعة والدين محمد بن محمد بن محمد علا - أنزله في دار إكرامه منازل العلى - فلقد كان آية باهرة في الفتوى وحجة قاهرة في التقوى، ومن جملة ما قال هذا الفاضل في إجازته لي:

«وإن من جملة من خصّ الله شأنه بالعلم الذي هو الفضل العظيم والطول الجسيم، المولى الأعظم، المتحلّي بأكارم الأخلاق، وأحسن النبيّ، مُحَقِّق معضلات الأصول والفروع، مُوَضِّح مشكلات المعقول والمسموع، صاحب النصاب

الكامل من العلوم، الغالب بوفور فضله على القروم، الذي مُجمل العلوم عنده مُفصّلٌ، ولُبابُ الفنون له مُحصّلٌ، ذهْنُه الفائقُ الرائقُ كنزٌ مشحون بجواهر الدقائق، الأخ في الله، السالك في محجة الانتباه أبو المحامد، شرف الملة والدين شيخ علي ابن الإمام المرحوم المبرور مولانا مجد الدين محمد الشاه رودي البسطامي - متع الله المستفيدين بأنفاسه النفيسة مَدّةً طويلةً. إلى أن قال:

«وسمع مني وقرأ عليّ وحقق أدبيّ الدفتر الأول من الهداية للشّيخ الرباني والحبر الهمام الصمداني شيخ الإسلام برهان الشريعة والملة والدين المرغيناني - جعل الله سعيه مشكوراً ولقاه نضرة وسروراً - وجرى بيننا مباحثات كثيرةً بَيِّرةً ومناظراتٌ غزيرة، فوقفتُ بتفتيشه على دقائق كانت مستورةً في خيام الاستتار، واطلعتُ بتقديره على حدائق ذات بهجةٍ¹²¹: تروق عيون أولي الأَبصار». ثم قال:

«فأجزتُ له أن يروي عنيّ التفسير¹⁰⁴: والحديث والكلام والفقه وأصوله والأدب وما ينخرط في ذلك النظام وأن يجيب بالبيان والبيان في الحوادث اليومية والنوازل الشرعية بعد الإيقان والإتقان وتتبع مختارات الروايات بقدر الوُسع والإمكان على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة - عليه شأبيبُ الرحمة والرضوان -».

و اما عدد تصنيفات اين فقير و تاريخ تصنيف هر يك، آن است كه [گفته شد پیشتر]⁷⁴ ولادت اين فقير در تاريخ سنه ثلاث و ثمانمائه بوده. چون تاريخ به سنه اثني عشر و ثمانمائه رسيد، برادر اين فقير را به هراة برد و تربيت نمود و به تحصيل مشغول گردانيد. چون تاريخ به سنه ثلاث عشرين و ثمانمائه رسيد، اين فقير شرح ارشاد تصنيف كرد. و چون تاريخ به سنه خمس عشرين و ثمانمائه در آمد، [مصباح را شرح نوشت و هم درين تاريخ شرح عقايد را شرح نوشته شد]⁷⁵. و چون تاريخ به سنه ست عشرين ثمانمائه رسيد، آداب البحث را به اشارت حضرة رساله - صلى الله عليه وسلم - شرح کرده شد.⁷⁶ و در تاريخ سنه ثمان عشرين و ثمانمائه شرح لباب نوشته شد. و در تاريخ سنه اثني و ثلاثين ثمانمائه⁷⁷ مطول را شرح نوشته شد. و چون تاريخ⁷⁸ به سنه اربع و ثلاثين ثمانمائه⁷⁹ شرح مفتاح مولانا سعد الدين را - رحمه الله⁸⁰ - حاشيه نوشته شد. و چون تاريخ به سنه خمس و ثلاثين رسيد تلويح را حاشيه نوشته شد و هم درين تاريخ قصيده برده را شرح نوشته شد، و [هم درين تاريخ]⁸¹ قصيده روحية ابو على سينا را شرح نوشته شد.⁸² [باز چون بهراة رحلت نموده آمد]⁸³ در تاريخ سنه ثمان و ثلاثين وقايد را شرح نوشته شد. و در تاريخ سنه تسع و ثلاثين هداية را شرح نوشته شد. و هم درين تاريخ كتاب حدائق الايمان¹²²: أهل العرفان را تصنيف کرده شد.¹⁰⁵ و چون بنا بر قضاء الهی [در تاريخ سنه ثمان اربعين ثمانمائه]⁸⁴ به ممالک روم انتقال به حصول پيوست، و مدتی چند در آنجا اقامت واقع شد چون تاريخ به سنه خمسين و ثمانمائه رسيد مصابيح را⁸⁵ بر مقتضای اشاره حضرة رساله - صلى الله عليه و سلم - شرح تصنيف کرده شد.⁸⁶ و هم درين تاريخ شرح مفتاح سيد شريف را - رحمه الله - شرح کرده شد و هم درين تاريخ شرح مطالع را حاشيه نوشته شد. و هم درين تاريخ بعضی از پژوهی را شرح نوشته شد. و در تاريخ سنه ست و خمسين كشاف را شرح نوشته شد.⁸⁷

74 - آ: -

75 - آ: «مصباح و شرح عقايد را شرح نوشت»

76 - آ: «به اشارت حضرة رساله - صلى الله عليه وسلم آداب البحث را شرح کرده شد»

77 - آ: «اثني ثلاثين»

78 - آ: -

79 - آ: «+ «رسيد»

80 - آ: -

81 - آ: -

82 - آ: «نيز شرح نوشته»

83 - آ: -

84 - آ: -

85 - آ: «بعد الإقامة در سنه خمسين و ثمانمائه»

86 - آ: «بر مصابيح شرح نوشته شد»

87 - آ: «و ازين تاريخ تا ست و خمسين بر شرح مفتاح سيد شريف - رحمه الله - و بر بعضی از پژوهی و شرح مطالع شرح نوشته شد. و در سنه

سبع و خمسين بر كشاف شرح نوشته شد»

اما کتب فارسیه که تصنیف کرده⁸⁸ شده است⁸⁹: *انوار الاحداق*⁹⁰ و *حدایق ایمان و تحفة السلاطین* است. و حالا که تاریخ در سنه احدی و ستین [ثمانائة است]⁹¹ و سنّ این فقیر به پنجاه و هشت درآمده و کبر سن این بیچاره را دریافته، عزیمت چنان بود که بعد ازین به تصنیف⁹² و تألیف اشتغال [واقع نشود]⁹³، خصوصاً به زبان فارسی از چند سبب: سبب اول آن است که این زمان وقت اشتغال است بترتیب امور آخره و مشغول شدن به تحصیل زاد این سفر هایل. و این منزل پرخطر نزدیک عاقل راجح است بر اشتغال بلا طایل:

جان همه زیرکان عالم ریش است زین یک منزل که جمله را در پیش است⁹⁴

[و این فقیر درین باب پیشتر ازین چند بیت گفته است، و آن این است و مقصود نصیحت نفس خود است:

در گذشت چون سال عمرت ز اربعین	طاعتی پیش آور و گوشه نشین
نامه اعمال عمرت باز	تا بهینی که چسه کردی پیش ازین
کن	
گر بهینی آنچه کرد در چهل	تو گذاری خواب و خور را بعد ازین
[105] گر تدارک می کنی تو	ورنه رو تو راه دوزخ برگزین
آنچه رفت	
شیخ علیا چون گستی ⁹⁵ گرد راه	لا جرم بر فرق شاهان خوش نشین
گر گزینی تو طریق هستی	چشم دل را برگشا هستی بیین ⁹⁶

و حال این فقیر، این زمان مانده حال کسی است که بار گران چنان که او در زیر آن نمی تواند جنبیدن بر گردن وی نهاده اند و می گویند که برو. ا: [122] و حال آن است که او نمی تواند که در زیر آن بار، یک بار قدم بر قدم نهد و [حرکت کند]⁹⁷ و با وجود این حال، هر ساعت بار دیگر بر سر آن بار می نهند و هر روز زیاده می شود [و هر چند که]⁹⁸ او ضعیف تر می گردد⁹⁹ [بار گران تر می شود]¹⁰⁰. بیین که حال آن کس چگونه باشد؟ هلاک او واقع است و خلاص او نادرست¹⁰¹.

همچنین این فقیر از زمانی که قلم تکلیف بر وی جاری شده، هر روز و هر شب و¹⁰² هر لحظه و هر لمحہ خود را در زیر بار [گران]¹⁰³ گناهان و تقصیرات کرده و این زمان که زمان ضعف و پیری است [و در پیش و سر وقت ظهور سفیدی است؛ شعر:

88 آ: -

89 آ: -

90 آ: «الحدائق»

91 آ: «رسیده»

92 آ: -

93 آ: «نماید»

94 این ابیات از نجم الدین رازی است که در مرصاد العباد خود، مصرح نخست آن را چنین آورده: «جانا دل عاقلان عالم همه ریش است». (نجم الدین رازی، مرصاد العباد، تصحیح: محمد امین ریاحی، تهران: علم و فرهنگ، 1366، ص 20). اما آنچه که مصنف آورده، به احتمال بسیار صورتی است که کمال الدین خوارزمی در شرح مثنوی خود بنویس *الاسرار فی نصابیح الابرار* (کمال خوارزمی، حسین بن حسن، بنویس *الاسرار فی نصابیح الابرار*، تصحیح: مهدی درخشان، تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 1384 ج 1، ص 138) آورده، چرا که مصنفک از این اثر خوارزمی، در دیگر آثار خود نیز بهره ها برده است.

95 ت: این کلمی به صورت «گستی» و بدون نقطه کتابت شده

96 آ: -

97 آ: -

98 آ: -

99 ت: «می شود»

100 آ: -

101 آ: «نادر»

102 آ: «بلکه»

103 آ: -

موی سفید هست خردمند را نذیر
ای غافل از زمانه به یک موی پند گیر¹⁰⁴] 105

همچنان آن گناهان بر قرار، محو نگشته، و هر لحظه زیاده و زیاده، و خود در میانه ضعیف و پیر و پیاده. و این فقیر این معنی را در چند بیت بیان کرده و ازین معنی خبر داده و در مناجات با حضرت کردگار زبان اعتذار بر گشاده: [و آن ابیات اینست]:¹⁰⁶

ای در صفات پاک تو خلقان همه حیران شده آن را که خواهی بر کنشی و آن را که خواهی رد کنی ¹⁰⁷ آیا چه گونه نعت تو گوئیم ما با این زبان در دل خیال آید همه اندر زبان حرفی دو سه ۱۰۶: احوال عجز و ذلّ ما گستاخی و شوخی ما مردم اگر دارند گنه دارند هر یک طاعتی عصیان شده	در ساحت توحید تو سرها چو گو غلطان شده رد و قبول از پیش تو دلها ازین لرزان شده با حرف چندی این زبان اندر دهان جنبان شده ای تو منزّه از همه، جانها ترا قربان شده ۱۰۷: ۱۲۳ می دانی و دانا تویی ما جملگی نادان شده مسکین کسی چون شیخ علی کو سربس
---	---

سبب دوم آن است که هر کس که به تصنیف اشتغال نمود، خود را هدف تیر زبان خلقان ساخت و خود را در زبان مردمان انداخت و ازینجاست که بزرگان فرموده اند که «مَنْ صَنَّفَ قَدْ اسْتُهِدِفَ»¹⁰⁸ چندان هزار اهل و نا اهل برینجا می گذرند و هر یک بر اندازه فهم خود سخنی می گویند و بر حسب زعم خود طعنی و قدحی می کنند. و خاقانی که خاقان عالم معانی است ازین معنی [خبر]¹⁰⁹ داده، آنجا [که]¹¹⁰ فرموده:

چون همه آفت ز گفتن می رسد بر دکان قفل گر خواهم گذشت	بی زبانی بر زبان خواهم گزید قفلی از بهر زبان خواهم خرید ¹¹¹
--	---

سبب سیم آنک اهل این دیار و بلاد یعنی بلاد روم زبان فارسی را نمی دانند، و از لطافت سخن و ملاحظت کلام در حجابند. اما چون دولت صحبت این وزیر کاردان و این امیر خورده بین و خورده دان درین زمان به شرف حصول موصول گشت ۱۰۷: ۱۲۳ و دریافت خدمت این حضرت، این فقیر را میسر شد و فطانت و زیرکی او مشاهده افتاد و به چشم عقل و خرد دیده و دانسته شد که این حضرت بی نظیر زمان و بی مانند این عصر و او ان است و در زبان فارسی و ترکی دقایق علوم و حقایق مظنون و معلوم چنان است که در هر دو زبان مرتبه پیشوایی و استادی دارد و با او گفتن و از وی شنیدن در هر کلمه هزار فرح و شادی آرد. این فقیر مانند بلبل که در مقابل گل افتد، به جوش آمد و از کمال فرح و سرور به سبب این امور در خروش افتاد ۱۰۶: ۱۰۷ و از سرمستی و بی خودی این زمزمه آغاز نهاد:

منت خدای را که پس از عهد انتظار آنچه از زمانه می طلبیدم به آرزو	دولت قرین من شد و اقبال و بخت یار اکنون شد آن میسر از لطف کردگار
--	---

لا جرم از سر اهتزاز و از روی مسرت و ابتهاج به تصنیف این کتاب اشتغال و اکباب نموده شد و عزم سابق را که به ترک اشتغال به تألیف و تصنیف واقع شده بود، فسخ کرده آمد.
نکته: بدانکه نشر فضایل و کمالات، سبب بقاء نام نیکو و موجب ذکر جمیل است و نام نیکو و ذکر جمیل مرغوب

104 . دیوان کمال الدین اسماعیل اصفهانی، تصحیح: حسین بحر العلومی، تهران: انتشارات دهخدا، 1384، ص 291

105 : آ -

106 : آ -

107 در نسخه ایاصوفیه چنین آمده است: «آن را که خواهی بر کنشی و آن که خواهی کنی»

108 کلام کبار است. سید محمد مرتضی الحسینی الزبیدی، تاج العروس، تحقیق: مصطفی حجازی، الكويت: مطبعة حكومة الكويت، 1987/1408، 489/24.

109 ت: -

110 : آ -

111 . دیوان خاقانی، ص 171. در مصرع نخست دیوان، به جای کلمه «همه»، «مرا»، و در مصرع چهارم نیز به جای «خردید»، «گزید» آمده است.

انبیا و مطلوب فضلا و اذکیا: 124^ا همیشه بوده است و خواهد بود. و ازینجاست که ابراهیم خلیل - صلوات الله وسلامه علیه - دعا کرد که: (وَاجْعَلْ لِي 112 لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ) [سورة الشعراء: 84/26] مراد از لسان صدق بقای نام نیکو و ذکر جمیل است در جهان:

نام نیکو را بزرگان عمر باقی گفته‌اند این ذخیره پس ترا و الباقیات الصالحات¹¹³

و مقصود این فقیر¹¹⁴ بیچاره از ذکر این اصل و آنچه درین اصل مذکور است، طلب بقای نام نیکو و ذکر جمیل اوست بعد از در جهان. و مطلوب ازین طلب دعایست از دیگران که چون خود را بدین بهانه در آورد در میانه و خود را به یاد عزیزان دهد. باشد که عزیزی از سر اخلاص دعایی در حق او ارزانی دارد، مقصود آنک در ضمن این عرض صحیح دینی است ناظران باید که این نکته را در اندرون خاطر حاضر دارند و از ملامت و اعتراض احتراز نمایند و حال دیگری را به حال خود قیاس نفرمایند.

هر کس و کار دگر هر خر و بار دگر هر دل و یار دگر خالد و سودای تو¹¹⁵

3. Metnin Türkçe Tercümesi

[Sekizinci Bab] Altıncı Fasil: Muhtelif konular hakkındadır. Bu fasıl da birkaç asıl vardır.

Birinci Asıl: Bu fakîr-i biçârenin -Allah günâhlarını affetsin ve iki cihânda ayıplarını örtsün- aslı, nesebi, doğum tarihi, eserleri ve eserlerinin sayısı hakkındadır.

İkinci Asıl: Nâkıs akılların idrak etmesi için, Hak Teâlâ'nın -Celle ve Alâ- âhirette yarattığı mihnet ve lezzetlerden ve onların örneklerinden bu dünyada da yaratması ve böylece münkirlerin inkar etmeye fırsat bulamamaları hakkındadır. [A: 113b]

Üçüncü Asıl: Bu dünyadaki gamlar, hüznler, musibetler ve onlara sabırlı olmanın fazileti ve mükâfâtı hakkındadır.

Birinci Asıl: Bu fakîrin aslı, nesebi ve doğum tarihi, eserleri, eserlerinin sayısı ve onların her birinin telif tarihi hakkındadır. [T: 97b]

Rasulullah -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun-:

«علو الهمة من الإيمان»¹¹⁷ bir diğer hadiste: «إن الله تعالى يحب معاليهم ويبيغض سفاههم»¹¹⁶ Yani bil ki Hazret-i Hak -Celle ve Alâ- yüce himmeti sever ve gayretsizliğe düşmandır. Öyle ki Hz. Nübüvvet -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- yüce gayreti imandan sayar. Bunda da ilahi sırlardan büyük bir sır saklıdır. O sır şudur: «المجاز قطرة الحقيقة»¹¹⁸ «Her bir şeyin mecâzına ulaşmak o şeyin hakikatine erişmek» manasındadır. Büyükler buyurmuşlar ki: «المجاز يعود إلى الحقيقة» «mecâz hakikate döner» ve bundan dolaydır ki mecâzî aşkı hoş görmüşlerdir. Zira o,

112 ت: «واجعلني»

113 ت: «این بیت در کناره و قلم کاتبی جز مصنفک کتابت شده»

114 أ: -

115 ت: «هر کس و کار دگر هر دل و یار دگر هر خر و بار دگر خالد و سودای تو»

116 Hadisin farklı varyantları bulunmaktadır:

«إن الله تعالى يحب معالي الأمور ويكره سفاهها»

Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (el-Mektebü'l-İslamî, Müessesetü'l-İşrak, 1999), 392.

117 Bazı kaynaklarda Hz. Ali'ye de nisbet edilmiştir. Bk. Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1422/2002), 4/1573.

118 Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Hicâzi, Tahâvî, vd. (Kuveyt: Matbaa Hükümet-i Kuveyt, 1395/1975), 15/88.

hakîkî aşka götürür. Birçok evliya bu mecâz vesilesi ile hakikate ulaşmışlardır. Velhasıl, “hakîkî yüce gayret” bir kimsenin Hak dışında hiçbir şeye boyun eğmemesi manasına gelmektedir. “Mecâzî (aşk)” ise dinî işlerin her birinde en düşük mertebeyi değil, en yüce mertebeyi talep etmek ve o mertebeye ulaşmaya gayret göstermek demektir.

Bu fakîr-i hakîr -Allah günahlarını affetsin ve iki dünyada da ayıplarını örtsün- [8]34 senesinde Horasan’daki Bistâm’ın -sakinlerine dua ve selâm olsun- mukaddes türbesinde zamanın fâzıllarından ve dönemin âlimlerinden Hasen namında bir zâtın bazı meclislerinde [A: 114a] bir tartışma ortamında bu fakîri mübâhasede yenilgiye uğrattığı söylentisi karşısında, çabalarımı ve olayın mahiyetini içeren, üstelik o diyarda faziletli tarafından rağbet görüp, hıfz ve öğrenilmesine çalışılmasından dolayı epeyce yayılmış olan [T: 98a] risâlemi tam ve eksiksiz bir şekilde burada nakledeceğim. Zira bu risâle birçok nükte ve fayda içermektedir. Bundan sonra da asıl maksadımıza geçeceğiz; o **Risâle** şudur:

Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla...

O’nun kulu olmak bana yeter, O’ndan başka bir şeye ihtiyaç yoktur. İlmi ve onun değerini yücelten, cehaleti ve onun derecesini düşüren Allah’a hamd olsun. Rasulü ve kulu Muhammed’e ve O’nun âline ve ashâbına, ondan sonra ihlasla onlara tâbi olanlara salât ve selâm olsun.

Hamdele ve salveleden sonra:

*Beni sevenler ve iyiliğimi isteyenler akıl ehlidir
Hasedden dolayı hürmet satın alırsan bu düşmanlıktır; öyle de kal!¹¹⁹*

Tüm zamanlarda ve çağlarda, şeref ve övünç sebeplerinin -“*Kişinin şerefi, mal ve neseple değil, ilim ve edepidir*”¹²⁰sözü gereğince- ilim, hikmet, söz bilme ve hitabete münhasır olduğu; [A: 114b] fikir, zekâ ve derin düşünce sahiplerine gizli ve kapalı değildir.

*Söz, söz bilen nezdinde değerlidir
Semadan gelen söz değersiz olmaz¹²¹*

Gayretli ve metanetli âlim İmâm Fahrreddin-i Râzî iğneden ipliğe, az-çok her şeyi içeren *Tefsîr-i Kebîr*’inde ¹²² (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) âyetinin tefsirinde: en şerefli şey ilimdir, ilimden daha şerefli bir şey olsa idi Hazret-i İzzet –nimetleri çok ihsanları yüce olan- Âdem’i onunla meleklerle tercih eder ve onun vasıtasıyla hilâfete müstehak kılar, demiştir.

119 Şiirin kaynağını bulamadık. Musannifek’e ait olabilir.

120 Hz. Ali’ye nisbet edilen Arapça kelâm-ı kibâr:

«شرف المرء بالعلم والأدب، لا بالمال والنسب»

Bk. Abdünnebi b. Abdürresul Ahmednagari, *Düsturü’l-ulema: Câmiü’l-ulum fi istilâhâti’l-fünûn*, haz. Hasen Hânî (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000), 3/15; İsmail Hakî b. Mustafa el-Hanefî, el-Halvetî el-Bursevî, *Ruhu’l-beyan fi tefsiri’l-Kur’ân*, tsh. Abdüllatif Hasen Abdurrahman (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1971), 9/471.

121 Bu şiir Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) *Dîvân-ı Şems*’inden alınmıştır. Mevlânâ Celeddîn Muhammed Rûmî, *Külliyât-ı Şemsi Tebrîzî*, tsh. Bediuzzaman Furuzanfer (Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1376), 378 (gazel no. 938).

122 “*Rabbin meleklere yeryüzünde halife yaratacağım dedi.*” (el-Bakara 2/30).

Bu fakîr-i hakîr **Şeyh Ali b. Mecciddîn eş-Şâhrûdî el-Bistâmî** -Allah onu kendi rızasına ulaştırın ve onun gelecekteki halini geçmişinden daha hayırlı eylesin- gençlik ve zevk u sefa başlangıcından, ^[T: 98b] heva ve heves çağı olan çocukluğundan beri yüce gayrete, şeref ve arzuya kavuşma isteği ile;

*Onun en büyüğünün sınırı olmayan bazı gayretleri vardır
Fakat, onun en küçük gayreti zamandan daha yücedir¹²³*

sözü gereğince alçak himmetliliğin ve rezilliğin sebeplerini, yüce gayretin vesilelerine dönüştürmeye yöneldi ve şu beyitleri kendi şiârı bildi:

*Zamanın cefasına neden boyun eğelim
Her bir sıradan işe neden razı olalım [A: 115a]
Derya ve denizleri aşıp geçeriz
Kuru ve yaş her şeyi Simurg gibi kanatlarımızın altına alırız
Ya murad ile feleğin başına ayak basarız
Ya da mertçe gayretimiz yolunda başımızı veririz.¹²⁴*

Zira herhangi bir kuru üzüm kâni olmak zekâ sahiplerinin işi değildir. Ve her bir değersizin önünde eğilmek akıllıların yolu değildir.

*İnsanların hiç birinde görmedim
Kemâle güç yetirenin eksikliği gibi bir ayıbı¹²⁵*

*Kusur taliplerdendir daima
Yoksa saâdetin feyzi herkese eşittir.¹²⁶*

O daima ¹²⁷ (وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ) bayrağını, ¹²⁸ (هَلْ مِنْ مَزِيدٍ) üzerine kurdu ve yüceltti. Akıl erbâbı ve ilim ashabına hizmet etmeyi sünnete dayanarak kendine farz ve vaciplerden bildi. Ta ki

123 Şiir, Hassân b. Sâbit'e (ö. 60/680) nisbet edilmiştir. Bir rivayete göre ise Bekr b. en-Nettâh'a aittir. Bk. Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, Celaleddin el-Kazvîni, *el-İzâh fî ulumi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-cil, t.y.), 2/136.

Arapça metin: له همم لا منتهى لكبارها وهمتها الصغرى أجل من الدهر

Şiirin çevirisinde nazik ikazlarından dolayı Murat Tala hocamıza minnettarız.

124 Bu beyitler kaynaklarda Nizam, Sultan Ahmed Celayir ve Hâce Yahya Kirmânî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Şeyh Behâî Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî, *el-Keşkül*, thk. Seyyid Muhammed Seyyid Hüseyin el-Muallim (Kum: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1427/1385), 3/1262; Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, tsh. Edward Browne (Tahran: Esâtîr, 1382), 306-307; Gaffârî-yi Kâşânî Kâdî Ahmed, *Târih-i Nigârîstân*, tashih ve Mukaddime: Müderris-i Gilânî (Tahran: Çap-ı Ferheng, 1404), 300.

125 Arapça şiir: ولم أر في عيوب الناس عيبا كنعص القادرين على الكمال
ولم أر في عيوب الناس شيئا كنعص القادرين على التمام
Bk. Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1403/1983), 483.

126 İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) nisbet edilen bir şiir. Bk. İbn Sînâ, *Penc Risâle*, mukaddime, haşiye ve tashih: İhsan Yârşâtır (Hemedân: Dânişgâh-ı Bu Ali Sînâ, 1383), 53.

127 "Katımızda daha fazlası var." (Kaf 50/35).

128 "Daha var mı?" (Kaf 50/30).

maksudun sıdk güneşi talebin feleğini aydınlatarak kudret elini arzuların ve taleplerin zirvesine uzatsın. Rezillik çamurlarının alçaklığından fazilet gülşenin zirvesine yükseltsin ve yüce gayret sayesinde kemal semasının kubbesine ve fazl u fazilet feleğinin zirvesine çıkartsın, ¹²⁹ (أَنَّ هُوَ لَأَنَّ قَوْمٌ مُجْرُمُونَ) alçak eşliğinden, ¹³⁰ «للمجالسة أقوام آخرون» arşına ^[T: 99a] yükseltsin ve terakki eylesin.

Ömrüm boyunca çok çalıştım
İftiharımı tamamlayacak olan şeye hizmet için [A: 115b]
O kadri yüce olan ilimdir
Onun kadri sayesinde benim zikrim ve kadrım yüce oldu. ¹³¹

Ta ki:

İnsan yavaş yavaş ilim tahsil ederse nâtk olur
Damla damla toplanır da git gide derya olur
Eziyet ve zorluk görmedikçe insan nasıl kâmil olur?
Rüzgârla yağmur olmasa gül nasıl koku verir? ¹³²

sözü gereğince kâmil anlayış sermayesi işaretler ve rumuzlar ile mana hazineleri aklın müşahedesi için onun önüne serildi. Böylece kapsamlı bir hisse ve mükemmel bir pay hâsıl oldu.

Ne çok çabalar gösterdik
Talep için karaları ve denizleri kat ettik
Çevremizdekilerden ilim küresini
Gayret çevgânıyla kaçırдық. ¹³³

Her bir konuda fasih lafızlar ile latif kelimeler, parlak tasnif ve seçkin telifler gerçekleşince bu fakîrin tasniflerinin tantanası, teliflerinin debdebesi şehirlerin ve ülkelerin itibar ehli ve basiret sahiplerinin kulaklarına ulaştı. Tecelli ışığı gelirse şaşılacak bir şey yok. Zira Eymen vadisinin zor yollarını katettik. Bu öyle bir mertebe ki umumen Horasan bölgesi, Maveraünnehir, Türkistan diyarları, Harezm ve Irak ülkesi ve özellikle ^[A: 116a] Hakan-ı Cihân Şâhruh Sultan Devletinin bereketi sayesinde bu asır ve zamanda saâdet ve iyiliklerin doğuş yeri ve muradların ve hayırların menzili, fâzılların kaynağı ve ulemânın toplandığı yer ve sanatçıların bostanı olan Herât'ta ve hakeza tabakalarının muhtelif ve mertebelerinin farklı olmasına rağmen her birisi fazilet ülkesinin padişahı ve ilim ikliminin hüsrevi niteliğinde olan toplulukların konakladığı bu şehirdeki ^[T: 99b] tüm fuzalâ ve ulemâ hayret parmağını çaresiz ağızlarıyla ısırarak

129 “Onlar günahkâr bir kavimdir” (Duhan 44/22).

130 “Karşılıklı oturmak için başka topluluklar vardır.”

131 İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'ye (ö. 150/767) nisbet edilen Arapça şiir:

لقد شمرت ذيلي طول عمر ي لخدمة ما به إتمام فخري
هو العلم الذي قد جل قدرا فجل لقدره قدرتي وذكرتي

Vehbi Süleyman Gâvecî, *Ebü Hanife en-Nu'mân imâmü'l-eimmeti'l-fukaha* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1420/1999), 374.

132 Nâsır-ı Hüsrev'e (ö. 465/1073'ten sonra) ait şiir. Bk. Nâsır Hüsrev Kubâdiyânî, *Lugatnâme-i Dehkoda* (Tahran: 1363ş), 1/538.

133 Kaynağını bulamadığımız bu şiir Musannifek'e ait olabilir.

bu yazılmış eserlerin yeniliklerine ve ilginçliklerine övgü incilerini dizdiler. Büyük bir coşku ve mutlulukla dediler ki:

*Böyle bir tatlı nükteye aferinler olsun
Ki papağanı kendi tatlılığı utandırmış¹³⁴*

Evet, ilim ehli ve fazilet talibleri sayısızdır; ancak:

*Gerçi usfurla boyanmış her şeyin rengi var ama safran olur mu?
Arsenik mi altın mı daha iyi diye soracaksan bunu kuyumcudan sor¹³⁵*

Sonuçta âlimler ve ilim ehli olduğunu iddia edenler hepsi zahir ve suret açısından insandırlar; heyet ve şekil itibariyle eşittirler. Hepsinde de sarık ve cübbe vardır. Bu sarık ve cübbeyi elde etmek gayet kolaydır.

*Üç gez¹³⁶ cübbe ile yarım men¹³⁷ yünle sufiler gibi olursun
Otuz-kırk yıl kan kusacaksın, ilim adamı demek için¹³⁸ [A: 116b]*

Eğer bu dönemin geceyi gündüzden, atı merkepten ayıramayan bazı talebeleri sadece sarık ve cübbeyle iktifa edip, onunla yetinirlerse ne denilebilir ki:

“İnsanların tutkunu olduğu şeylerde usûlleri vardır”¹³⁹

Eğer bu topluluğa ve bunların dışındakilere gönül gözünü kapatıp, bu fakîr-i hakire manadan gafil olarak suret itibariyle nazar ederlerse ne gam!

Mahmûd Gâzî, Ebu'l-Hasen Harakânî'nin ziyaretine gitti. Meclis sonunda: “Ey Şeyh, Bâyezid-i Bistâmî nasıl biriydi?” diye sordu. Şeyh buyurdu ki: “O’nu gören bir kimse âhîret azabından kurtulup ebedi saâdete kavuşurdu.” Mahmûd: “Bâyezid mi daha büyük yoksa Muhammed Mustafa –Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun- mı?” diye sordu. Şeyh: “Muhammed Mustafa –Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun-” diye cevap verdi. Mahmûd: “Ama Ebu Cehil O’nu görmüş; ancak ebedi saâdete kavuşamamış ve âhîret azabından da [T: 100a] kurtulamamıştır.” deyince, Şeyh cevap olarak: “Ebu Cehil, Muhammed Mustafa’yı –Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun- görmedi, Muhammed bin Abdullah’ı gördü. Öyle ki şu âyet-i kerime bu manadan haber veriyor:

(وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ)

“Onları sana bakıyorken görürsün; ama onlar görmüyorlar.”¹⁴⁰

134 Şiir Musannifek’e ait olabilir.

135 Şiir Musannifek’e ait olabilir.

136 “Gez: bir ölçü birimi, endaze, arşın”. Bk. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târîhi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, redaksiyon: Prof. Dr.Ahmet Topaloğlu (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), “Gez”, 1/1044.

137 “Men: Bir ağırlık ölçüsü, batman”. Bk. Ayverdi, “Men”, 2/1998.

138 Şiir Musannifek’e ait olabilir.

139 Şiir Ebü Firâs el-Hamdânî’ye (ö. 357/968) aittir:

وللناس فيما يعيشون مذاهب

ومن مذهبي حب الديار لأهلها

Bk. *Dîvân-ı Ebî Firâs el-Hamdânî* (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1414/1994), 40. Musannifek başka bir eserinde, şiirin Ebü Nüvâs el-Hamdânî’ye ait olduğunu söylemektedir. Bk. Şeyh Ali b. Mecdüddin eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *Şerhu'l-Hidâye*, Müellif Hattı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1966), 35a.

140 el-Arâf 7/198.

Bu mukaddimelerden sonra aşikâr ve görünür oldu ki ashâb-ı noksan eğer kendi cehaletleri üzerine ashâb-ı kemâli zemmeder ve onlar hakkında layık olmayan sözleri dile getirirse bu durum asla ehl-i kemâlin noksanlığına ve kusuruna sebep olmaz.

*Eğer kiskanç birisi senin kırılmanı dileyip kötülük ederse şikâyet etme
Devletin alt üst olup zâil olmaz [A: 117a]
Değersiz bir taş, altın bir çömleği kırarsa
Taşın değeri artmaz, altının değeri de azalmaz.¹⁴¹*

Kendisini bu kisvede gösteren bazı sefil insanlar, bu fakîri susturmaktan bahsedip, bu fakîrin kırılmasını isterlerse hiç şaşırırmaya gerek yok! zira:

*(فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا)
“Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah onların hastalığını ziyadeleştirdi.”¹⁴²
Bir grup bizim varlığımızdan hastalığa esir olmuş
Biz halis cevheriz onlar araz
Yanına gelip sözler söyleyecekler
Asla duyma, zira onların içi hep garaz.¹⁴³*

Zâtlarının çirkin olduğu, çirkinliğin de tam onların zâtını temsil ettiği bazı reziller ve bir grup sefiller, terslik muktezasınca zencilik namı yerine “güzel kâfûr¹⁴⁴/kâfûr-i Hasen¹⁴⁵” diye kendilerini göstermişler. Yüz güzelliklerine sahip olanların kabahatlerini sakallarından öğren.¹⁴⁶ Sakallıların kabahatlerinin ne olduğunu sakallarına bakarak gör. Nasıl da fazilet ve hüner ehlinin kırılması için çabalıyorlar. Şaşılacak bir şey yok. Zira eğer talebelik makamına gelseler ve yıllarca diz çökseler onlara söylenenin yüzde birini bile anlamazlar.

*Söz ikliminin benden daha iyi bir padişahu yoktur [T: 100b]
Cihânda hitâbet mülkü bana teslim edildi
Bikr-i mana Meryem'inin ruhu'l-kudsü benim
Yüce hitâbet âleminin emri benim [A: 117b]
Aklın şah doğanı vekili benim, ne güzel vekil
Yeni fazilet gelininin sahibi benim, ne güzel genç
Hikmet zırhını giyer korkusuzca meydan okurum savaşmak için
Fikir sofrasını açar cömertçe, “buyurun!” derim
Sihir dizenler ipini benden alırlar
Şiir söyleyenlerin kalbi benden beslenir
Hassân-ı Sâbit benim nazmıma gıpta eder*

141 Sa'dî-i Şîrâzî'ye (ö. 691/1292) ait şiir. Bk. *Külliyât-ı Sa'dî-yi Şîrâzî*, tsh. Muhammed Ali Furûgî (Tahran: İntişarat-ı Hermes, 1385ş), 687.

142 el-Bakara 2/10.

143 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

144 “İtrli, hoş kokulu bir madde”. Bk. Ayverdi, “Kâfûr”, 2/1513.

145 Müellif reddiye yazdığı Hasen'e göndermede bulunmuştur.

146 Yüz güzellikleri «محاسن» kelimesinin çevirisidir. «محاسن» kelimesi iyilik ve güzelliklerin çoğulu olarak ayrıca Farsça'da istiare olarak sakal-bıyık manasına gelir. Dolayısıyla Musannifek burada ulûm-i zahir ile meşgul olan din adamlarının sakallarının uzunluğuna gönderme yapmıştır.

*Benim nesrim Sahbân-ı Vâil'i elinin tersiyle iter.*¹⁴⁷

Eğer bunda bir şüpheniz varsa, sadıklardan iseniz bir delil getirin.¹⁴⁸

Evet, O mazurdur. Zira şöhrete kavuşmak ve ehl-i fazlın dilinde isminin zikredilmesi için her hâlükârda kendisini bu fakîre nisbet etmesi gerekiyordu. Güneşten zerreyi ve dağdan gölgeyi uzaklaştırmak mümkün değildir. Görmüyor musun ki, zerre kendini halka göstermek için mecburen güneşe ilişir. Zira eğer gölgede kalırsa görünmez ve hiç kimsenin gözüne giremez.

İlim mülkünde fazılların ittîfakı ile

Söz önderlerinin lideriyim ben

Benim ilmin de ilimdir; diğerlerinin ilmi de ancak

Damak, şeker kamışından aldığı zevki başka nereden alacak?

Câhil, yakut ile mercanı birbirinden ayırt edemez ama

Kuyumcu ikisinin de kıymetini bilir kendi çapınca

Benim iddiamı bir kimsenin itirazı varsa

*Buyursun gelsin, ben hazırım, fazilet meclisi de işte burada.*¹⁴⁹

Şaşırtıcı olan şu ki hayalî bir meseleye itibar etmiş ve bilinen bir durumu ^[A: 118a] hiç düşünmemiştir. ^[T: 101a] Her kim ki kendisini benim dil kılıcına vurursa vebali boynunadır. Her kim ki kendisini kınamıyorsa günahı onadır. ﴿بَعْضَ الظَّنِّ إِنْ﴾ "zannın bazısı günahı"¹⁵⁰ fehvasınca kelebek zanneder ki kendisini muma gösterirse sağlam kalır. Ancak cahil habersizdir ki eğer kendini muma yaklaştırırsa mum onu yakar. Kuşkusuz satranç sahasında temkin ve vakar açısından şahtan üstün bir şey yoktur:

Görmüşsündür (satrançta) kale şaha doğru yöneldiğinde

Hünersiz, etkisiz, değersiz piyade

Zaman olur ki bir maslahat sebebiyle

Şah onu vurmuyarak gider başka bir yöne

Bu şahın hareketinden o piyâdenin değeri yücelmez

Bu hezimetten şahlık makamına bir utanç erişmez

Şahın devletinin gücüyle en sonunda

*Canını verir atın toynağı ve filin ayağı altında*¹⁵¹

Hak -Celle ve Alâ- ayıp arayanların gözlerini ve zemmedicilerin dillerini, delilsizce nâkıs kılmak ve usûlsüzce boşa çıkarmaktan arındırsın ve hased edeni daima ﴿حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾¹⁵² ipiyle bağlasın.

Boş konuşan hasetçinin dili kesilsin

Ki bundan sonra benim hünerimi ayıp gibi göstermesin

147 Şiir Hâkânî-i Şîrvânî'ye (ö. 595/1196) aittir. Bk. *Dîvân-ı Hâkân-yi Şîrvânî*, tashih ve şerh: Ali Abdurresulî (Tahran: Çaphane-i Mervî, 1357ş), 18.

148 Müellif, Bakara sûresi 23. âyetine gönderme yapmıştır.

149 Şiir Selmân-ı Sâvecî'ye (ö. 778/1376) aittir. *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*, tsh. Mensur Muşfik (Tahran: Matbû'ât-ı Safî Ali Şâh, 1336), 365.

150 el-Hucurât 49/12.

151 Şiir Selmân-ı Sâvecî'ye aittir. *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*, 533.

152 Tebbet 111/5.

*Kemâl ve iyi cevhere sahip bir insanın
Tabiatı halkın kusurlarına meyletmez.*¹⁵³

Artık bundan daha fazla uzatmak dostların hatırını incitir. “*Selâm doğru yola tâbi olanlara ...*”¹⁵⁴ [A: 118b]

Şimdi bu fakîrin cediti olan İmâm Fahreddin-i Râzî –Allah ona rahmet eylesin- Rey şehrinin Kûha/قوهه köyündendir. Hazret-i İzzet –nimetleri sonsuz ve ihsanları yüce olan- O’nu akli ve naklî ilimler ile süslediğinde sayısız ilim ve marifet kapılarını kalbine açtı. Öyle ki O’nun kıymetli eserleri şehadet âleminde bu manaya delalet eder.^[T: 101b] O birçok memleket ve ülkeyi gezip gördü. Mutezile, bidatçı ve reddiye mezheplerinin taraftarlarının ve din düşmanlarının imhası için büyük çabalar gösterdi ve hepsini deliller ile mağlup etti ki reddiye mezheplerinden hiçbir iz kalmadı. Bundan dolayı ona “Hüccetullah” ve “Seyfullah” dediler. İmâm Yâfiû (ö. 768/1366) -Allah ona rahmet eylesin- *Târih* kitabında, mülhidler ve din düşmanları onu zehirlediler ve o zehirden dolayı âhirete irtihal eyledi, demiştir.¹⁵⁵

Velhasıl birçok yolculuktan sonra Herât’a yerleşti ve *Tefsîr-i Kebîr*’i orada yazdı. O’na “Horasan ve Herât Şeyhülislâmî” denildi. Sonuçta Herât’ta âhîret âlemine irtihâl eyledi. O’nun kabri bugün “Hıyâbân/حیابان” denilen yerdedir. Onun mezarı çok meşhurdur ve halk ondan teberrük eder. Herât ulemânın toplandığı yerdir. O zamandan beri Herât’ta vefat eden her muteber âlim orada ve ona yakın bir yerde defnedilir.

Herât’a yerleştikten sonra Hak Teâla O’na bir çocuk nasip etti. İsmi Muhammed koydu. İmâm onu çok severdi. Birçok eserini onun adına tasnif eyledi. Muhammed ilimlerden nasibini tam aldıktan sonra gençliğinin baharında iken ecel onun başına çöktü ve Hak rahmetinin civarına kavuştuğunda eşi hamile idi. Ondandır oğlu oldu. Onun ismini de Muhammed koydular. O da ilimde kemal mertebesine erişmek için çok çalıştı. Ona da Hak Teâla –Celle ve Alâ- bir oğul verdi. Onun ismini Mahmûd koydular. O da ilim sahasında çok çabalar gösterdi^[T: 102a] ve kemale erişti. [A: 119a] Mekke-i mübareke’ye -Allah şerefini artırsın- gitmek için Herât’tan yola çıktı. Bistâm’a varınca bu fakîrin doğum yeri olan Şâhrûd köyünde kaldı. Şâhrûd ahali ilim ve ulemâya duydukları muhabbetten dolayı özellikle İmâm neslinden olan bir âlime büyük muhabbet göstererek ona hizmet kemerini canlarına bağladılar. Gayet hürmet ve tazim ile onu orada tuttular. O orada yerleştikten sonra Hak Teâla –Celle ve Alâ- ona bir çocuk verdi. İsmi Mes’ud koydular. O da ilim için gayret gösterdi. Çok üst düzey olmasa da o da âlim oldu. Zira hicret ve yolculuk yapmamış ve ehl-i kemale hizmet etmekten nasibi olmamıştı. Vâiz mertebesiyle yetinmişti. Mes’ud’un da bir oğlu oldu. İsmi Muhammed koydular. O da en azından halka rehberlik edecek kadar ilim tahsil etti. Ona da bir oğul nasib oldu. İsmi Mecdüddîn Muhammed koydular. İşte bu Mecdüddîn Muhammed bu fakîrin babasıdır. O da miras hükmünce insanlara önderlik/imâmlik yapabilecek kadar ilim tahsil eyledi.

153 Kaynağını tesbit edemediğimiz bu şiir Musannifek’e ait olabilir.

154 Tâhâ 20/47. Risâle burada sona ermektedir.

155 İmâm Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. Süleyman el-Yafî el-Yemenî, *Mir’atü’l-cinân ve ibretü’l-yakzân fi ma’rifeti havâdisi’z-zemân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 4/8.

İmâm'ın ismi Muhammed'dir. Babasının adı Ömer'dir. Birinci babda zikrettiğimiz gibi cümle ulemâ ve tarihçiler İmâm'ın, Ebu Bekir Sıddık'ın -Allah ondan razı olsun- evladından olduğunda hem fikirdir. İmâm -Allah ona rahmet etsin- eserlerinin bazı yerlerinde kendisinin Ömer-i Hattâb'ın -Allah ondan razı olsun- soyundan olduğunu zikretmiştir.

Bu fakîrin nesebi şu tertibledir: ^[A: 119b]

Şeyh Alî b. Mecdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mes'ud b. ^[T: 102b] Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ömer eş-Şâhrûdî el-Bistâmî el-Herevî er-Râzî el-Ömerî el-Bekrî.

Bu fakîrin doğumu 803 senesinde idi. 861 tarihi itibariye şu an bu fakîr 57 yaşını bitirmiş 58'e girmiştir.

Bunlar bedenlerin babalarıdır. Ruhların babalarına (manevi babalara) gelince:

Üstâd-ı kâmil olup, birçok kimseye babalık yapan ve bu fakîri yetiştiren manevi babalarının her birisi kendi ilimlerinde mahir ve sahib-i kemal ve seçkin ulemâ grubundandır. Arabiyyet ilminde ve tefsirde bu fakîrin iki üstâdı vardır. Birincisi Mevlana Celeleddin Yûsuf Evbehî (ö. 833/1429) -Allah ona rahmet eylesin- ki Horasan, Irak ve Maverâünnehir ulemâsının önde gelenlerindendi. Arap lisanı, özellikle *Keşşâf* ve *Miftâh* konusunda asrın ve zamanın benzersizi idi. Güzel ahlâkı, zekâsı ve güçlü idrakinden dolayı örnek idi. O bu ilimde müçtehidlerin sonuncusu olan ve eserleri âleme yayılan Mevlânâ Sa'deddin Tefâtânî'nin (ö. 792/1390) -Allah ona rahmet eylesin- talebesi idi. O'ndan icâzetnâme aldı. Tefâtânî icâzetnâmede kendisinin tasniflerinde değişikliğe ihtiyaç olan her yeri değiştirmesine izin vermiştir. Gerçi Maverâünnehir ve Horasan'da birçok yetişmiş talebesi var idi ama hiç birine böyle bir değiştirme ruhsatı vermiş değildi. Bu icâzetnâmedeki ibâre şu şekildedir:

"Allah'a hamd ve Rasulullah'a salât'tan sonra, Mevlâ âlim fâzıl kâmil Celâleddin Yûsuf b. el-İmâm el-Merhum Rukneddin Mesih'e genel olarak [T: 103a] okuduklarımı, dinlediklerimi ve rivâyet için izinli olduklarımı ve hususen eserlerimi benden rivâyet etmesine icâzet verdim. el-Keşşâf şerhi ve Miftâh gibi ve bu ikisi dışındaki pek çok eseri okudu ve dinledi. Ayrıca onları okutması ve uzun uzun mütâlaa, mürâcaat, ihtiyat ve teemmülden sonra yazım veya beyandan kaynaklandığı kesin olan kısımları düzeltmesi [A: 120a] konusunda kendisine icâzet verdim. Bu, fakîr Sa'd[üddin] et-Tefâtânî'nin hattıdır."

Bunu, hayat yolcuğunun sonunda, vefatına yakın 792 senesinin Muharrem ayının sonlarında Semerkand'da yazdı.

Bu ilimlerde ikinci üstâd; el-fâzıl el-allâme kutbu'l-mille ve'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-İmâmî el-Herevî'dir -Allah dîn ve dünyada; âhiret ve ukbada temenni ettiklerinin en yücesine onu ulaştırsın-. Kendisi bu ilimlerde, ileri yaşına rağmen âlimler arasında adeta yıldızlar içerisinde ay gibi parlayan, yukarıda ismi zikredilen el-İmâm el-muhakkık el-fâzıl el-müdekkik Mevlânâ Celâlî'l-mille ve'd-dîn Yûsuf el-Evbehî'nin -Allah ruhunu nurlandırın ve her an fethini ve fetihlerini bol eylesin- talebesi idi. Ki Celeleddin de; telif, tasnif ve ilimlerinin nuruyla dünyayı aydınlatan bir önder el-imâm sa'du'l-hak ve'l-mille ve's-şerîa et-Tefâtânî'nin -Allah rızasının kapısını ona açsın, afv ve mağfîret elbisesini ona giydirdin- talebesi idi.

eş-Şâfiî -Allah ona rahmet eylesin- fikhî konusunda üstâdına gelince: O el-fazıl el-kâmil, hayatta iken takvasının nuruyla ufukları aydınlatan, fetvasının ilmiyle âlimleri istifade ettiren el-imâm el-humâm Abdulaziz b. Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî'dir. **el-Havî** isimli kitabı ondan okudum. Ders ve fetva konusunda bana icâzet verdi. İcâzet metni uzun olmakla birlikte benimle ilgili kısımda şöyle dedi:

“O bu yarış meydanında akranlarını geçtikten, ^[T: 103b] bu ilimle süslenme konusunda asrının gençlerine üstün gelip, gençlik dalı yeşerdiği ve uzak diyarlarda bile benzerinin olmadığı, herkesin kendisine mürâcât edip güvendiği kimselerden olduktan sonra, menkûl ve makûl nüshalardan, usûl ve fîru kitaplarından tedavülde olan kitapların hepsini okutması konusunda ona icâzet verdim. [A: 120b] Ayrıca benden tefsîr, hadis, fıkıh ve ona göre açık ve sahih olan okuduklarımı, dinlediklerimi ve rivâyet etmeye izinli olduklarımı rivâyet etmesi konusunda ilim ehlinin koyduğu şartlara riâyet etmek şartıyla icâzet verdim. Yine dinî meselelerde ve şerî olaylarda; ihtiyat ve defalarca kitaplara mürâcât; en sahih ve en kuvvetli olanı tercih etmek şartıyla fetva yazmasına izin verdim. Allah, O'nu ve beni hevâmıza meyletmekten ve uymaktan korusun.”

Sonra şöyle dedi:

“Ben fikhî şeyhim ve babam muhakkıkların eşsiz örneği, müdekkiklerin seçkini seyyfu'l-hak ve 'ş-şeria ve 'd-din Ahmed b. el-mevlâ el-fâzıl el-kâmil el-âlim el-âmil Nizameddin Abdulaziz el-Ebherî'den, O, Sahibu'l-Hâvî'nin torunu eş-Şeyh el-fakih en-nebih Gıyaseddin Muhammed'den, O, dayısı Celâlu'l-hak ve 'd-din'den, O, babası Necmeddin Abdulgaffar el-Kazvîni (Sahibu'l-Hâvî)'den, O, el-İmâm el-muhakkık el-habr el-müdekkik Ebu'l-Kasım Abdulkarim er-Râfîi'den, O, babası el-İmâm Nureddin er-Râfîi'den, O, el-imâm Ebu Mansur'dan, O, el-imâmı'l-humam Huccetu'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'den, O, İmâmı'l-Harameyn'den, O, babası imâm Ebu Muhammed el-Cüveynî'den, O, el-imâm Ebu Bekir el-Kaffâl'dan, O, el-imâm Ebu Zeyd el-Mervezî'den, O, el-imâm Ebu İshak el-İsferâyîni'den, O, İbn Süreyc'den, O, Ebu'l-Kâsım el-Enmâtî'den, O, el-İmâmeyn İsmâil ve er-Rabûi'den, O, el-imâm el-âlem ve 'l-hümam el-mükerrerem Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den –Allah ondan razı olsun ve onu rızasına ulaştırsın-, O da Müslim'den, O da İbn Cüreyc den, O da Ata'dan, O da İbn Abbas'tan almıştır. Yine O'nun (İmâm Şâfiî'nin) bir rivâyetine göre; [A: 121a] [T: 104a] Nâfiî'den, O da İbn Ömer'den, her ikisi de –Allah her ikisinden de razı olsun- Hazret-i Rasulullah'tan –Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- almıştır.”

Ebu Hanife -Allah ondan razı olsun- fikhındaki şeyhim, dayanağım, hocam, ulemâ-ı enâmın önderi el-imâm fâsihu'l-hak vel-mille ve 'ş-şerîa ve 'd-din Muhammed b. Muhammed Alâ -Allah ikram cennetinin en yüce menzillerinde onu ağırlasın- idi. Zira o fetvada apaçık bir delil, takvada galip bir hüccet idi. Bu üstâdın icâzetinde benimle ilgili söylediği cümlelerden bir kısmı şöyle:

“Kuşkusuz o, Allah'ın şanını büyük bir lütuf ve zenginlik olan ilimle yücelttiği kimseler cümlesinden, Mevlâ-yı a'zam, en güzel ahlak ve meziyetlerle süslü, usûl ve fîru meselelerinde muhakkık, mesmu ve makûl müşkilleri açıklayan, ilimlerden tam bir pay sahibi, fazlının çokluğuyla seyyidlere galip, ilimlerin mücmeli onda mufassal, fenlerin özü onda toplanmış,

berrak, üstün bir zihin sahibi, dakik cevherlerle dolu bir hazine, Allah yolunda kardeş, farkındalık tarikinde yürüyen, övgüye layıkların babası, şerefu'l-mille ve 'd-din Şeyh Ali ibn el-İmâm el-merhûm el-mebrûr Mevlânâ Mecdüddîn Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî -Allah onun eşsiz nefeslerinden istifade edenleri uzun süre faydalandırırın-."

Şöyle devam etti:

"Benden, eş-Şeyh er-Rabbânî el-Habr el-Humâm es-Samedânî Şeyhu'l-İslâm burhan eş-şeria ve 'l-mille ve 'd-din el-Mergînânî'nin -Allah gayretini meşkûr eylesin, aydınlık ve sevinç nasip etsin- el-Hidâye'sinin birinci defterini dinledi, okudu ve tahkik etti. Aramızda pek çok mübâhase ve münâzara cereyan etti. O'nun dakik soruşturmaları ile gizlilik çadırlarında gizlenmiş inceliklere vâkıf oldum. Yine O'nun ince araştırmaları sayesinde, basiret sahiplerinin gözlerini [A: 121b] kamaştıran güzellik bahçelerine muttali oldum."

Sonra şöyle dedi:

"Benden tefsir, [T: 104b] hadis, kelâm, fıkıh ve usûlü, edeb¹⁵⁶ ve bu düzende yazılanları rivâyet etmesine; yazı ve beyan ile gündelik hadise ve şer'î meselelerde kesin ve sağlam bir şekilde bildikten; tercih edilen rivâyetleri imkân ve vüsat ölçüsünce iyice araştırdıktan sonra İmâm-ı Âzam Ebu Hanife -rahmet ve rıdvan yağmurları onun üzerine olsun- mezhebine göre cevap vermesine icâzet verdim."

Bu fakîrin eserlerinin sayısı ve tarihlerine gelince: daha önce zikredildiği gibi bu fakîrin doğum tarihi 803 idi. 812'ye gelince bu fakîri birâderi Herât'a götürdü, eğitti ve ilim tahsiliyle meşgul etti. 823 senesinde bu fakîr *Şerh-i İrşâd*'ı yazdı. Tarih 825'e gelince *Misbâh*'a şerh yazıldı. Ayrıca bu senede *Şerh-i Akâid*'e şerh yazıldı. Tarih 826'da Hazret-i risâlet -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- işareti üzere *Adâbü'l-bahs* şerh edildi. 828 tarihinde *Şerh-i Lübâb* yazıldı. 832 senesinde *Mutavvel*'e şerh yazıldı. 834 tarihine gelince Mevlânâ Sadeddîn -Allah ona rahmet eylesin- *Şerh-i Miftâh*'ına haşiye yazıldı. Tarih [8]35'e gelince *Telvîh*'e haşiye yazıldı. Ayrıca bu tarihte *Kaside-i Burde*'ye ve Ebu Ali Sînâ'nın *Kaside-i Ruhîyye*'sine şerh yazıldı.

Tekrar Herât'a dönünce [8]38'de *Vikâye*'ye şerh yazıldı. [8]39'da *Hidâye*'ye şerh yazıldı. Yine bu tarihte *Hadâiku'l-imân* ^[A: 122a] *li-ehl-i irfân* tasnif olundu. ^[T: 105a] İlahi takdir muktezasınca 848 tarihinde Rum memleketine intikal ve orada bir müddet ikamet gerçekleşince 850 senesinde Hazret-i Risâlet'in -Allah'ın salât ve selâmı ona olsun- işareti üzere *Mesâbih*'e şerh yazıldı. Yine bu tarihte Seyyid Şerif'in -Allah ona rahmet etsin- *Şerh-i Miftâh*'ı şerh edildi. Yine bu tarihte *Şerh-i Metâli*'e haşiye yazıldı. Aynı tarihte Pezdevî'nin bazı kısımlarına şerh yazıldı. [8]56'da ¹⁵⁷ *Keşşâf*'a şerh yazıldı.

Farsça tasnif edilen kitaplara gelince: *Envâru'l-ahdâk*, *Hadâiku'l-imân* ve *Tuhfetü's-selâtîn*'dir.

Şu an 861 senesindeyiz. Bu fakîrin yaşı 58'dir. Artık bu biçare yaşlılık ve ihtiyarlık çağındadır. Bu yaştan sonra birkaç sebepten dolayı özellikle Farsça tasnif ve telif ile işigal etmemeye karar vermişim.

Birinci sebep:

156 "İlm-i edeb: Arapça lafızların hallerinden bahseden ilimdir." Bk. Şeyh Ali b. Mecdüddîn eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *Hâşiye alâ şerhi'l-Misbâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4583), 153a.

157 Ayasofya nüshasında bu tarih 857'dir.

Bu zaman, âhîret işlerini düzene koyma ve o zor âhîret yolculuğu için azık hazırlamakla meşgul olma zamanıdır. Akıllılar nezdinde bu tehlikeli menzil ile meşgul olmak boş işlerle meşgul olmaktan daha tercihe layıktır.

*Tüm akıllıların yüreği paramparçadır
Bu herkesin önünde olan menzilden¹⁵⁸*

Bu fakîr bu mevzuda kendi nefesine nasihat amacıyla birkaç beyit söylemiştir:

*Ömrün kırkı geçtikten sonra
Münzevi ol taate yönel
Ömrünün amellerinin defterini aç
Bundan önce ne yapıp ettiğini görmek için
Kırk yaşına kadar ne yapmışsın
Bundan sonra uyku ve yemeği kenara koy [T: 105b]
Eğer yolculuğun azığını tedarik edersen tamam
Yoksa seçtiğin yol cehennem yoludur
Ey Şeyh Alî bu yolun tozu olursan
Kuşkusuz şahların başlarında hoşça oturursun
Eğer yokluk yolunu seçersen
Gönül gözünü aç varlığı gör.¹⁵⁹*

Bu zamanda bu fakîrin hali, sırtına taşıyamayacağı kadar ağır bir yük yüklenmiş ve “hadi git” denilen birinin haline benziyor. ^[A: 122b] Hâlbuki o yükün altında bir adım bile atamıyor. Buna rağmen her an o yüke yük ekleniyor ve her günde çoğalıyor. O zayıfladıkça yük de ağırlaşıyor. İşte o kimsenin haline bak! Helaki gerçekleşmektedir ve kurtulması çok nadir.

Ayrıca bu fakîre mükellefiyet kalemi cârî olduktan beri her gün her gece her an her saniye kendini günahların ve kusurların ağır yükleri altında buldu. O zaman zayıflık ve ihtiyarlık zamanı ve saçlara akların düştüğü bir zaman...

*Zekâ sahibine beyaz tüy bir uyarıdır
Ey akıllı, zamaneden bir tüy kadar bile olsa ders al.¹⁶⁰*

O günahlar hala var, yok olmadı. Her an artışta ve kendim de bu meydanda zayıf, yaşlı ve piyadayım. Bu fakîr bu manayı birkaç beyitte beyan ederek Cenâb-ı Hakk’a itizar diliyle münâcât etti, o beyitler şunlardır:

*Ey senin tertemiz sıfatında tüm yaratılmışlar hayran kalmış
Tevhid meydanında başlar küre gibi yuvarlanmış
İstedliğini yüceltirsin istediğini reddedersin
Senden red ve kabul görmekten dolayı kalpler titriyor*

158 Şiir, Necmeddin-i Râzî’ye (ö. 654/1256) aittir. Necmeddin-i Râzî, *Mirsâdü’l-ibâd*, tsh. Muhammed Emin Riyâhî (Tahran: İlmi ve Ferhengi, 1366ş), 20. Ayrıca bk. Kemâleddin Muhammed Hârizmî (ö. 836/1433), *Yenbü’u’l-esrâr fî nesâyihî’l-ibrâr*, tsh. Mehdi Derakhshân (Tahran: Encümen-i Asar ve Mefâhîr-i Fethengî, 1384), 1/138.

159 Şiir Musannifek’e aittir.

160 Şiir, Kemaledin İsmail İsfahânî’ye aittir. Bk. *Divân-ı Kemaledin İsmail-i İsfahânî*, tsh. Hüseyin Bahru’l-ulûmî (Tahran: İntişârât-i Dehhudâ, 1384), 291.

*Bu dillerle seni nasıl methedelim
Birkaç harf ile ağızda harekette olan dillerle
Gönüllere hayal gelir, dillere de iki üç harf
Ey her şeyden münezze, canlar sana kurban olmuş [A: 123a]
Bizim acz ve rezalet, küstahlık ve laubali hallerimizi biliyorsun [T: 106a]
Âlim sensin biz hepimiz cahiliz
Halkın eğer günahları varsa taatları da var
Miskin Şeyh Ali gibi bir kimse de isyankâr olmuş.¹⁶¹*

İkinci sebep şudur:

Telif ile meşgul olan bir kimse kendini halkın dil oklarının hedefi kılmış olur. Bundandır ki büyükler: «من صنف قد استهدف»¹⁶² demişlerdir. Binlerce ehil ve ehil olmayan buradan geçer, her biri kendi idrakince bir şeyler söyler. Kendi fikrince ayıplar ve zemmederler. Manalar âleminin hakanı olan Hâkânî bu manadan haber vererek şöyle der:

*Tüm fitneler söylemekten geldiğine göre
Dile dilsizliği seçerim
Çilingirin dükkânından geçer
Dil için bir kilit alırım.¹⁶³*

Üçüncü sebep şudur:

Bu diyârın ahâlîsi yani Rum ülkesi Farsça'yı bilmiyor. Sözün letafetinden, kelamın tatlılığından mahrumdurlar. Ama bu tedbirli vezirin ve bu derin görüşlü emîrin sohbet devleti şerefi hâsıl olduğunda [A: 123b] ve bu hazrete hizmet bu fakîre müyesser olduğunda, onun zekâ ve dehâsi müşahede edildi. Akıl gözü ve fikir nazarı ile bu hazretin bu çağın eşsizi ve bu dönemin emsalsizi olduğu anlaşıldı. O, Farsça ve Türkçe dillerinin ilmî nüktelerine ve gizli hakikatlerine vâkîf idi. Öyle ki her iki dilde de ustalık (pişvâyî) ve üstâdlık mertebesinde idi. Onunla konuşmak ve ondan bir şeyler duymak, her bir kelimesinde bin mutluluk ve sevinçti. Bu fakîr gül karşısında olan bülbül gibi coşkuya gelerek ve büyük bir sevinç ve mutlulukla heyecana kapılarak [T: 106b] sarhoş ve kendisinden geçmiş bir hal ile şöyle dedi:

*Allah'a hamd olsun intizardan sonra
Devlet (talih) bana yaklaştı ikbal ve baht yar oldu
Arzu ile zamaneden dilediğim
Allah'ın lütfu ile şimdi müyesser oldu¹⁶⁴*

Böylece coşku dolu bir heyecan ve mutlulukla bu kitabın tasnifi ve tamamlanması mümkün oldu ve geçmişteki telif ve tasnifle meşgul olmayı terk etme kararı fesholdu.

Nükte:

161 Şiir Musannifek'e aittir. Diğer eserlerinde de pek çok şiiri olan müellif "Şeyh Ali" mahlasını kullanmaktadır. Yukarıda geçen bir şiirin dizesinde aynı mahlas kullanılmıştı. Bk. "Ey Şeyh Ali bu yolun tozu olursan".

162 Kelâm-ı kîbâr: "yazan hedef olur", "yazan, kendini eleştiri oklarına hedef kılar." Bk. Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt: Matbaa Hükümet-i Kuveyt, 1408/1987), 24/489.

163 *Dîvân-ı Hâkânî-yi Şirvânî*, 171.

164 Şiir Musannifek'e aittir.

Bil ki faziletleri ve kemalleri neşretmek iyilik adının bekasına ve güzel anılmaya sebep olur. İyi anılmak ve güzel nâm peygamberlerin rağbet ettiği, faziletliilerin ve zekilerin her zaman talep ettikleri ve istekleri idi. ^[A: 124a] Burada İbrahim Halil -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun - (وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ) - *“Sonradan gelecekler arasında beni doğruluğun dili/lisân-ı sıdk eyle.”* (Şuara Süresi 26/84) duasını etti. Lisân-ı sıdk'tan murad, cihânda iyi nâm ve güzel anılmadır.

*İyi nâma büyükler bâkî ömür demişler
Bu da sana azık: el-bâkiyâtü's-sâlihât!*¹⁶⁵

Bu fakîr-i biçârenin bu aslı ve bu asılda mezkûr olanları zikretmesinden muradı: O'nun irtihalinden sonra cihânda iyi namının bekası ve “güzel anılma talebi/isteğidir.”

Burada arzulanan, bu bahane ile kendini meydana atanı azizlerin yâd etmesidir. Ola ki bir aziz ihlas ile onun hakkında bir dua etsin. Bu isteklerle beraber bakanların/görenlerin boynunun borcudur ki bu nükteyi hatırlarında hazır bulundursunlar, kınama ve itirazdan uzak dursunlar. Birinin halini kendi halleriyle kıyas etmesinler:

*Herkes kendine uygun işle meşgul, her bir katırında kendine uygun yük
Her bir gönüle de yar; sevdan da daimi (sevgiliye daimi ve sevdalı bir gönül)*¹⁶⁶

4. Müellif Özelinde Metnin Yazıldığı Siyasî ve Sosyal Bağlam

Hiç kuşkusuz bir müellifin zihin dünyasının ve onun yansıması olan eserlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında yaşadığı dönemin siyasî, ekonomik ve sosyal ilişkileri son derece önemli bir husustur. Buradan hareketle müellifin eserini yazdığı döneme, siyasî ve sosyal ilişkilerine dair şunları söyleyebiliriz: Timurlu coğrafyasında hayata gözlerini açan Şeyh Alî el-Bistâmî Musannifek; çocukluk, gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde burada kalmıştır. Sultan Şâhruh'un sır kâtipliğini¹⁶⁷ yapan ve muhtemelen elçilik görevi sebebiyle 840'lı yılların¹⁶⁸ başından itibaren diyâr-ı Rum'a pek çok defa gelip giden Musannifek, Şâhruh'un ölümüyle beraber yeni bir himâye arayışına girmiştir. Karamanoğlu İbrahim'le yakınlığı bulunan ve

165 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

166 Şiir Musannifek'e ait olabilir.

167 Şeyh Alî b. Mecdiddîn Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî Musannifek, *Hallü'r-rumûz ve keşfu'l-kunûz*, Müellif Hatı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2611), 145a:

في قراياغ تبريز في سنة تسع وثلاثين وثمانمائة حين كنت ملازما بمجلس السلطان الأعظم شاه رخ سلطان - أثار الله برهانه وألبسه بفضله عفه وغفرانه - وكنت إذن واحدا من أصحاب مجلسه العالي ليلا ونهارا، ومحزما له في جميع أموره سزا وجهارا.

168 Musannifek'in 843/1439'da Konya'da; 845/1442 senesinde Bursa'da olduğuna dair bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 386), zahriye:

من كتب الفقير إلى الله الغني شيخ علي بن مجد الدين الشاهرودي - ختم الله حاله بالحسنى - بمقام قونية روم في جمادى الأولى لسنة ثلاث أربعين وثمانمائة. Bk. ez-Zeydânî Mazharuddîn Hüseyin b. Mahmûd, *el-Mefâith fi Halli'l-Mesâbih* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5360), 128b-129a:

لكاتبه شيخ علي البسطامي بمقام برسه روم في شعبان سنة خمس أربعين وثمانمائة.

bir rivâyete göre Karamanoğlu'na nâiblik yapan¹⁶⁹ Musannifek, 849-856/1445-1452 seneleri arasında yaklaşık yedi yıl Konya'da kalmıştır.¹⁷⁰ 856 Zilhicce'sinde (Aralık 1452) hac farızasını yerine getirmiş¹⁷¹ olan Musannifek, Ramazan 858'de (Eylül 1454) tekrar Konya Meram'a¹⁷² gelmiş ve iki yıl daha burada kalmıştır.¹⁷³ Musannifek 21 Şevval 860 (22 Eylül 1456) Perşembe günü Konya Merâm Bağ-ı Çeşnigir'de *Keşşâf'ın* Sebe sûresinden Muhammed sûresine kadar olan sûrelerin istinsahını bitirmiştir.¹⁷⁴ Buradan hareketle Karaman diyarında olduğu anlaşılan Musannifek, 7 ay sonra yani 12 Cemâziyelevvel 861 (7 Nisan 1457) Perşembe günü Edirne'de *Tuhfe-i Mahmûdi/Tuhfetü'l-vüzerâ* adlı eserini tamamlamıştır.¹⁷⁵ Bu kadar kısa bir süre içerisinde Konya'dan Edirne'ye intikal etmesi ve bu eseri yazması dikkate değer bir durumdur. Karaman diyarından Osmanlıya geçiş sürecinin nasıl olduğunu bilmediğimiz Musannifek'in bu eserinin Osmanlıya geçiş dönemindeki ilk eseri olduğunu tahmin ediyoruz. Dolayısıyla Musannifek'in Mahmûd Paşa'ya ithaf ettiği bu eserde otobiyografisini kaydetmiş olması patronaj arayışındaki müellifin kendisini tanıtmaya çabası, bugünün ifadesiyle bir tür işverene özgeçmiş sunumu olabilir. Müellif eserinde bu aslı zikretmesinin sebebini "iyi nam bırakıp güzel bir şekilde anılmak" olarak açıklamak suretiyle tanınmayı, bilinmeyi ve hoş bir şekilde anılmayı murad ettiğini söylemiştir.

169 Muhterem hocamız Prof. Dr. Himmet Taşkömür'ün yönlendirmesi ile varlığından haberdar olduğumuz merhum İbrahim Hakkı Konyalı'nın Karaman tarihiyle ilgili eserinde: "*Konya Mevlana müzesinde 56 no'da kayıtlı şeri sicil defterinin 95. sayfasında Karamanoğlu İbrahim Bey'in tuğrasını taşıyan 859/1454 tarihli bir Arapça vakfiye vardır... İbrahim Bey bu vakfiyesiyle anasından irs yoluyla kendisine intikal eden Konya köylerinden Bağlu köyünü vakfetmiştir. Hükmü meclisinde bulunan Şeyh Ali isminde birisinin vakfa şahitlik ettiği anlaşılmaktadır.*" [İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 451-452]. Görüldüğü üzere Konyalı merhum, Şeyh Ali isminde birinin hükmü meclisinde şahitliğinden bahsetmektedir. Maalesef vakfiyenin orijinal nüshasına ulaşamadık. Ancak dijital kopyasında yaptığımız inceleme göre; bahsi geçen kişi o tarihlerde Konya'da olduğunu kesin olarak bildiğimiz Musannifek olabilir. Vakfiyede bulunan kaydı ise:

حضر ملك عن مجلس الحكم نيابة/منابه/نيابه، وأنا الفقير شيخ علي بن [مجد الدين] عفي عنه
şeklinde okuduk. Eğer ibarede bir hata yoksa Konyalı'nın şahitlik iddiası doğru değildir. Zira ibareden okuduğumuza göre Şeyh Ali "şâhit" değil "nâib"tir.

170 Beğavî Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud, *Mesâbilü's-Sünne* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 1186), (vikâye).

171 Musannifek'in Kâbe-i Muazzama'yı ziyaret tarihine dair kayıt için bk. Musannifek, Şeyh Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *el-Muhammediye fi't-tefsir fi't-tefsiri'l-Fâtiha* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 261), Mukaddime.

172 Musannifek, *Şerhu'l-Lübâb* (Fâtih, 5004), 725b-726a.

173 Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*, müst. Musannifek (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 393), 247b-248a.

174 Musannifek bu tarihte *el-Keşşâf'ın* Sebe sûresinden Muhammed sûresine kadar olan kısmını (Sebe ve Muhammed de dâhil) istinsah etmiştir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Fâtih, 393), 247b-248a:

وأنا الفقير المحتاج إلى رحمة رب العالمين، شيخ علي بن مجد الدين ابن محمد بن مسعود بن محمود الشاهرودي ثم البسطامي -وقفه الله لمراضيه، وجعل حاله في المستقبل خيرا من ماضيه-. وقضي ذلك يوم الخميس لأحد وعشرين مضين من شهر الله المبارك شوال لسنة ستين وثمانمائة بظاهر بلدة قونية حرست عن الرثية بوادي مرام بالمكان المشهور بباغ جاشنكير.

175 Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (Ayasofya, 2855), 142b:

قد اتفق الفراغ عن إتمام هذا الكتاب وتحقيقه بعون الله تعالى وحسن توقيفه على يد مؤلفه الفقير الحقير المنهك في بحار التقصير والمعاصي الراجي عفو ربه يوم يؤخذ بالنواصي شيخ علي بن مجد الدين الشاهرودي ثم البسطامي -وقفه الله لمراضيه وجعل حاله في المستقبل خيرا من ماضيه- قبيل العصر من يوم الخميس لاثني عشر يوما خلون من شهر جمادى الأولى لسنة إحدى وستين وثمانمائة بدار السلطنة أدرنة...

Esas konuya geçmeden önce Musannifek, bir risâleye yer vermiştir. Musannifek'in belirttiğine göre; 834/1430 senesinde Horasan'ın Bistâm kasabasında Hasen isimli bir zât, Musannifek'i bir tartışma meclisinde mağlup ettiği söylentisini yaymış, bunun üzerine Musannifek de olayın keyfiyetini içeren müstakil bir risâle yazmıştır. Musannifek pek çok fayda ve nükteyi haiz olduğu ve Horasan diyarında çok rağbet gördüğü gerekçesiyle risâleyi birinci faslın hemen girişinde aktarmıştır. Kendisine yeni bir yer edinmeye çalıştığı saray çevresinde yoğun eleştiri ve rekabet ortamı olduğunu bilen Musannifek, işinin kolay olmadığını farkındadır. Dolayısıyla şöhret ve itibar elde etmek için kendisine saldırdığını iddia ettiği Hasen isimindeki zâta yazdığı risâleye yer vermesi, müellifin kendisini eleştirenlere ve eleştirecek olanlara bir tür gözdağı verme çabası olarak da okunabilir.

Eseri yazdığında henüz 58 yaşında olmasına rağmen muhtemelen hayat yolculuğundan, yaşadıklarından yorulan “yaşlılık ve ihtiyarlık çağı”nda olduğunu ve Farsça eser yazmama kararı aldığını söyleyen müellifin ruh halinin ve moralinin iyi olmadığını söyleyebiliriz. Yeni düzen arayışı ve yaşamına dair belirsizlikler bu ruh halinin şekillenmesinde etkin olabilir. Öte yandan tüm bu olumsuzluklara rağmen yeni hâmisî Mahmûd Paşa'nın desteği ile toparlanmaya çalışıyor görünmektedir. Zira Mahmûd Paşa ile tanışıp, onunla zaman geçirdiğinde, paşaya olan hayranlığı artan Musannifek'in morali düzelmiştir. Musannifek daha önce aldığı Farsça eser yazmama kararından da vazgeçmiştir.

Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ'yı bitirdikten bir yıl sonra 862 senesi Cemâziyelevvel ayının sonlarında (Nisan 1458) telifine başladığı tefsirinin mukaddimesinde Sultan Fâtih'e övgü dolu ifadeler kullanan, “Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”¹⁷⁶ (el-Bakara 2/257) âyeti gereği, Allah'ın, kendisini Karaman harabesinin çukurundan devletler ve yüce himmetler sahibinin (Sultan Fâtih'in) civârının zirvesine yerleştirdiğini¹⁷⁷ söyleyen Musannifek, “harabe” “çukur” diye nitelediği Karaman'la tüm bağlarını koparmış, yeni durağı olan Edirne'ye alışmaya başlamıştır. Artık bundan sonraki hayatının son on beş yılını Edirne'ye yerleşerek Osmanlı'ya hizmetle geçirecektir.

5. Metnin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Musannifek'in otobiyografisini verdiği bölüm yukarıda da ifade edildiği gibi *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzerâ*'nın sekizinci *babının* altıncı *faslında* bulunmaktadır. Musannifek bu *faslında* birkaç *asıl* zikretmiştir. Birinci *asılın*; kendi soy, neseb, doğum tarihi, eserleri, eserlerinin sayısı ve onların her birinin telif tarihi hakkında olduğunu kaydeden müellifimiz, anlatacağı konuları tadat eden bu kısa girizgâhtan sonra Hasen isimli zâta cevap niteliğinde eksiksiz bir

176 Âyet-i kerimenin metni:

(اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)

177 Musannifek, Şeyh Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *Mülteka'l-bahreyn*, Müellif Hattı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 636), 3a:

شفاء دل ریش هر درویش و شاه مظهر سر السلطان ظل الله ... السلطان ابن السلطان غياث الدولة والدنيا والدين أبو الفتح محمد بن مراد خان ... تا بر مقتضائ (اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) [سورة البقرة 2/257] از حضيض خرابه قزمان به اوج جوار صاحب دولتان و عالی همتان رسانید ...

kadılık, nâiblik, müderrislik gibi idari ve siyasi görevlerde bulunmuştur. Herât, Bistâm dışında Karabağ, Tebriz, Ebher, Erzincan, Tokat, Konya, Bursa, Edirne, Dîmeşk, Mekke, Medine ve Bosna'ya seyahatleri olmuştur. Bu anlamda atalarından farklı bir yaşam serüveni olduğunu söyleyebiliriz.

Müellif ismini “Şeyh Ali” diye kaydetmiştir. İcâzetlerinde de ismini “Şeyh Ali” şeklinde kaydeden müellifin şiiirlerinde kullandığı mahlas yine “Şeyh Ali”dir. Öte yandan müellif, en meşhur lakabı olan “Musannifek”i hiç kullanmamıştır. İsminin “Şeyh Ali” olduğunu düşündüğümüz müellife bu lakab sonradan verilmiş gibi görünmektedir. Bu lakabın kim tarafından ne zaman verildiği de bilinmemektedir. Musannifek’in çağdaşı Âşıkpaşazâde (ö. 889/1484)¹⁷⁸ ve daha sonra Taşköprülüzâde¹⁷⁹ itibaren çok küçük yaşlarda eser yazdığından dolayı “küçük yazar” anlamına gelen “Musannifek” lakabına sahip olduğu söylenen müellifin kaç yaşında eser yazdığı tartışılmaya devam etmektedir.¹⁸⁰ Çağdaş araştırmacılardan Herzfeld Ernst, “20 yaşında kitap telifine başladığı için kendisine ‘küçük musannif’ lakabının verildiğinden” söz etmiştir.¹⁸¹ Hasen Enuşe ise “18 veya 20 yaşlarında telif ve tasnife başladığı için Musannifek adını aldı.” ifadeleriyle 18 veya 20 yaşlarında olma ihtimalinden bahsetmiştir.¹⁸² Bu noktada, o dönem 20 yaşında eser telif etmiş olmak bu lakabı almak için yeterli midir sorusu akla gelmektedir. Musannifek’in hocasının hocası olan Teftâzânî’nin ilk eserini 16 yaşında¹⁸³ yazmış olduğu dikkate alındığında, Musannifek’in de 15 veya 16 yaşında eser telif etmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak bununla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Metinde kaydettiğine göre Musannifek’in ilk eseri, hocasının hocası Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) *el-İrşâd (İrşâdü’l-Hâdî)*

178 Ahmed Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman’dan Aşıkpaşazâde Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 166. Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, 167.

179 Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, 163.

180 Maalesef hatalı metin okumalarından kaynaklı yeni tarihî kurgular hala güncelliğini korumaktadır. Bunun yeni bir örneği; 2018 yılında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve İSAM’ın ortak projesi olan *Sahih-i Buhârî* tıpkıbasımı eserin inceleme kısmında Muhammed Mücîr el-Hatîb ve Arafat Aydın’ın Musannifek ile ilgili iddialarını. Araştırmacılar, Taşköprülüzâde’ye dayandırdıklarını iddia ettikleri bilgide: “*Henüz dokuz yaşındayken ağabeyi ile birlikte ilim tahsili için 812 yılında Herât’a girmiş, 813 yılında ilk eserini burada yazmıştır.*” ifadesini kullanmışlardır. Bk. *el-Câmi’u’s-Sahîhu’l-Müsnedü’l-Muhtasar Min Hadîsi Rasûlillâh Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem, Sahih-i Buhârî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Murad Molla, no. 577’de Kayıtlı Nüshanın Tıpkıbasımı*, inceleme: Muhammed Mücîr el-Hatîb, Arafat Aydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/70. Buradan hareketle Musannifek’in 10 yaşında eser yazdığı sonucu çıkmaktadır ki bu bilgi doğru değildir. Muhtemelen araştırmacılar zihinlerindeki “Musannifek’in küçük yaşlardan itibaren eser veren biri olduğu” ezberinden hareketle *Şekâik*’teki bu tarihi 813 olarak okumuşlardır, oysa Taşköprülüzâde’nin kaydettiği tarih 823’tür. (Bk. Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, 164). Günümüze ulaşan belge ve bilgilere göre, Musannifek’in yazdığı *er-Reşâd* adlı ilk eserinin fereğ kaydında, müellifimiz 823 yılında 20 yaşında iken eserini yazdığını açıkça ifade etmiştir. Bk. Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek, *er-Reşâd fî Şerhi’l-İrşâd*, Müellif Hattı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2479), 64a:

لفد وفق الله عز وجل عبده الضعيف شيخ علي بن مجد الدين الشاهرودي البسطامي - غفر الله ذنوبه وستر عيوبه - لإتمام هذا التأليف في ليلة الأحد من أوائل شهر الله المبارك ربيع الأول الواقع في تاريخ سنة ثلاث وعشرين وثمانمائة. وقد كان افتتاحه في غرة شهر الله المبارك محرم الحرام بالتاريخ المذكور، وهو يومئذ ابن عشرين سنة.

181 Herzfeld Ernst, “Bistâmî” *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1979), 2/650.

182 Hasen Enuşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisi: Edeb-i Farisi der Anatoli ve Balkan* (Tahran: Vizaret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1383), 6/810.

183 Şükrü Özen, “Teftâzânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/306.

adlı eserinin¹⁸⁴ şerhidir. Gramer ile ilgili eseri ise Musannifek 20 yaşında iken yazmıştır.

Musannifek, dört hocasının ismini zikretmiştir. Buna göre: Musannifek'in Arapça ve tefsir ilminde hocası, Sa'deddin Teftâzânî'nin talebesi olan Celâleddîn Yûsuf el-Evbehî'dir. Teftâzânî vefatına yakın bir tarih olan 792 senesinin Muharrem ayının sonlarında (Ocak 1390) Semerkand'da talebesi Evbehî'ye icâzet vermiştir. Musannifek hocasının icâzetnamesini burada kaydetmiştir. Ancak Musannifek hocasından aldığı kendi icâzetini zikretmemiştir. Yine müellif 862 senesi Cemâziyelevvel ayının sonlarında (Nisan/Mayıs 1458) telifine başladığı tefsirinin mukaddimesinde de ilm-i tefsirde iki silsilesi olduğunu, ikinci silsilenin Teftâzânî ve el-Evbehî ile son bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵ Hocası Evbehî ve Teftâzânî'den büyük ölçüde etkilendiğini düşündüğümüz Musannifek'in tefsir çalışmalarına başladığında ilk olarak 830'ların başında Teftâzânî'nin *el-Keşşâf* şerhini/hâşiyesini okuduğunu ve istinsah ettiğini görmekteyiz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Musannifek'in ilk eseri de Teftâzânî'nin *el-İrşâd* adlı eserinin şerhidir. Arapça ve tefsir ilimlerinde ikinci hocası, yukarıda zikredilen Celeleddin Yûsuf el-Evbehî'nin talebesi olan Kutbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-İmâmî el-Herevî'dir. Musannifek bu hocasından aldığı icâzeti zikretmemiştir.

Musannifek'in Şâfiî fikhî konusunda hocası Abdülazîz b. Ahmed b. Abdülazîz el-Ebherî'dir. Musannifek bu hocasından aldığı icâzet metnini, İbn Abbâs ve bir rivâyete göre Rasulullah'a giden silsilesini burada zikretmiştir. Musannifek bu hocasından fikhın yanı sıra tefsir ve hadis konularında da kapsamlı bir icâzet almıştır. Yine müellif tefsirinin mukaddimesinde ilm-i tefsirde birinci silsilesinin hocası Abdülazîz Ebherî yoluyla İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) ulaştığını söylemiştir.¹⁸⁶ Musannifek'in Hanefî fikhında hocası ise Muhammed b. Muhammed Alâ'dır. Musannifek hocasından aldığı icâzet metnini zikretmiştir. Fikhî konularda kullandığı kaynakların büyük bir kısmı Hanefî usûl ve fûru kitabı olmasından ve İmâm-ı Âzam'ın görüşlerine öncelik vermesinden hareketle Hanefî mezhebine mensup olduğunu¹⁸⁷ düşündüğümüz Musannifek, eserlerinde İmâm-ı Şâfiî Hazretlerinin fetva ve görüşlerine de yer vermiştir. Bazı meselelerde İmâm-ı Şâfiî'nin görüşlerini isabetli bulmuştur.¹⁸⁸ Musannifek'in iki icâzet metninin, iki mezhep konusundaki yetkinliğini göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Dört hocasından ve aldığı iki icâzetten söz eden Musannifek, eserlerinde "hocam/üstâdım",

184 Özen, "Teftâzânî", 40/306.

185 Şeyh Ali b. Muhammed b. Mes'ud eş-Şâhrûdî el-Bistâmî Musannifek, *el-Muhammediye fi'l-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Müellif Hattı (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 260), 24a.

186 Musannifek, *el-Muhammediye*, (Veliyüddin Efendi, 260), 23b:

و اما اين فقير را در علم تفسير دو سلسله است، أحدهما ينتهي إلى ابن عباس - رضي الله عنه -، لأن شيخ هذا الفقير في التفسير وفي فقه الشافعي - رضي الله عنه - الفاضل الكامل الذي كان يستضيء الأفق في حياته بنور نقواه ويستفيد العالمون بعلم فتواه الإمام المهام **عبد العزيز بن أحمد بن عبد العزيز الأبهري** - روح الله روحه -.

187 Musannifek, "Kurban bize göre vaciptir, eş-Şâfiî'ye -Allah ondan razı olsun- göre ise sünnet-i müekkededir." demek suretiyle amelde Hanefî olduğunu söylemektedir. Bk. Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek, *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 668), 44b:

والأضحى أي التضحية بها واجبة عندنا، وعند الشافعي - رضي الله عنه - هي سنة مؤكدة.

188 Detaylı bilgi için bk. Şeyh Ali b. Mecdiddîn Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî Musannifek, *Hakâiku'l-îmân li-ehli'l-yakin ve'l-irfân* (Bursa: İnebey Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, 136/4), 190b-192a-b; Musannifek, *Şerhu'l-Hidâye* (Fatih, 1966), 52b.

“hocamız/üstâdımız” dediği iki isimden; ağabeyi ve aynı zamanda Arap gramerini okuduğu hocası Fahrüddin Muhammed b. Mevdüddin Muhammed (ö. 824/1421’den önce)¹⁸⁹ ve Mevlânâ Rukneddin el-Hâfi’den¹⁹⁰ bahsetmemiştir. Dolayısıyla bu konularda Musannifek’in özet bilgi vermekle yetindiğini söyleyebiliriz.

Nahiv, akâid, kelâm, âdâb, belâgat, usûl-furû fikhî, edebiyat, tasavvuf, hadis, tefsir konularındaki eserlerini kronolojik olarak ve Arabî-Fârisî şeklinde sıralayan Musannifek 861/1457 tarihi itibarıyla, tarihlerini de belirterek 18, tarih belirtmeden 2 olmak üzere toplam 20 eserini zikretmiştir. Diğer taraftan örneğin 845/1442 tarihinde Bursa’da yazdığı,¹⁹¹ bir nüshasını da Karamanoğlu İbrahim b. Mehmed’e ithâf ettiği *Mesnevî* şerhini¹⁹² zikretmemiştir. Karaman diyarından Osmanlıya gelen ve Karamanla köprüleri atan Musannifek, öyle anlaşılıyor ki Karaman’a dâir bir şeyler hatırlamak istememektedir.¹⁹³ Yine müellifimiz, Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes’ud el-Hanefî’nin (ö. 747/1346) *Muhtasarü'l-Vikâye (en-Nükâye)* adlı eseri üzerine 840’larda yazdığı şerhinden de bahsetmemiştir. Ayrıca 830’larda başladığı ve henüz nihayete erdiremediği *Mülteka'l-bahreyn* adlı tefsirini de zikretmemiştir.

Diğer taraftan Musannifek’in burada zikrettiği bazı tarihler eserlerinin ilk müsveddelerini yazdığı tarihler olabilir. Örneğin; Musannifek metinde 828/1425 yılında *Lübâb*’a şerh yazdığını kaydetmiştir. Öte yandan şu an Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonundaki *Lübâb* şerhinin müellif nüshasında ise Musannifek, telif ve tesvide (1-10) Şevval 827 (Ağustos-Eylül 1424) tarihinde Herât’ta başladığını, 9 Şaban 829’da (16 Haziran 1426 Pazar günü)

189 Musannifek *Misbâh* şerhinde, metinde yer alan örnekleri anlatırken nüsha farklarından bahsetmiştir. “Ana-baba bir kardeşim” diye zikrettiği Fahrüddin Muhammed adlı hocasından okuduğu nüshadaki farklılığı şöyle ifade etmiştir:

(نحو: حمراء و صحراء) والنسخ في ذلك مختلفة، ففي بعضها لا أثر للمثال أصلاً، وفي بعضها: «نحو: «حمراء» و«صحراء»» بذكر مثالين للممدودة وترك المثال للمقصورة عن أصله، والنسخة التي قرأناها عند أستاذنا شمس الأئمة فخر الملة والدين محمد -تغمده الله تعالى برضوانه ويؤاه أعلى منازل جنانه، فإنه كان سيفاً من سيوف الله على أعداء الله، وهو وإن كان أخي نسباً لأب وأم إلا أنه كان والدي تربية وتعلماً وتكميلاً وإرشاداً إلى مصالح الدين والدنيا- كانت هذه النسخة هكذا.

Bk. Şeyh Ali b. Mevdüddin eş-Şâhrüdi el-Bistâmî Musannifek, *Şerhu'l-Misbâh*, Müellif Hattı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 5032), 40b.

2014 yılının sonlarına doğru, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki değerli hocamız Dr. Öğr. Üyesi Ali Benli “*Fatih Dönemi Âlimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve nahiv Usûlüne Dair Görüşleri Üzerine bir Değerlendirme*” adlı makalesini hazırlarken Musannifek’in ağabeyini tesbit etmiş, bu bilgiden bizi haberdar etmiştir. Bu vesile ile kendisine bir kez daha teşekkür ediyoruz.

190 Musannifek, *Lübâb* şerhinde hocası Mevlana Rukneddin el-Hâfi’den bahsetmiştir. Bk. Şeyh Ali b. Mevdüddin Musannifek, *Şerhu'l-Lübâb*, Müellif Hattı (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 5004), 667a:

و عليه قول أستاذي -تغمده الله بغفرانه تغمده الله برحمته ويؤاه بحبوحه جنته- المراد بالأستاذ الفاضل المحقق مولانا ركن الدين الخوافي: أيا ساقى الصهباء زدني لا خلس من معاناة الزمان...

191 Şeyh Ali b. Mevdüddin el-Bistâmî Musannifek, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, 604), 117a:

اتفق تمام تميمه ليلة الإثنين خامس عشر من شوال سنة خمس وأربعين وثمانمائة بمقام بروسة روم حميت عن الأفتات.

192 Musannifek, *Şerh-i Mesnevî* (Nâfiz Paşa, 604), 4a:

السلطان ابن السلطان السلطان إبراهيم بن محمد بن علا الدين بن قرمان

193 Musannifek’teki politik ve siyasi tavır değişikliklerine dair bk. Yahya Başkan, “Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaları Bir Örnek: Musannifek”, 117-122.

bitirdiğini¹⁹⁴ söylemiştir. Ayrıca mezkûr eserinin telhîs, tenkîh ve tebyîzine Ramazan 858'de (Eylül 1454) başladığını, 28 Ramazan 859 Cuma günü (11 Eylül 1455) Konya Merâm'da bitirdiğini sözlerine eklemiştir.¹⁹⁵ Yine *Hadâiku'l-îmân li-ehli irfân*¹⁹⁶ adlı eserini 839/1436 yılında yazdığını söyleyen Musannifek, mezkûr eserinin mukaddimesinde 841/1437 senesinin başlarında Herât'ta esere başladığını,¹⁹⁷ hâtimede de aynı sene içerisinde bitirdiğini zikretmiştir.¹⁹⁸ Buradan hareketle eserin ikinci bir nüshası da olabilir.

Musannifek, Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *Misbâh* adlı eserine yazdığı şerhin tarihini 825 senesi olarak kaydetmiştir. Ancak eserin şu an Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonundaki müellif nüshasında Musannifek, nüshanın bitiş tarihini 1 Şevval 824 (29 Eylül 1421 Pazartesi) olarak kaydetmiştir.¹⁹⁹ Buradan hareketle eserin ikinci bir nüshası da olabilir. Ayrıca nüshanın mukaddimesinde Musannifek, *Misbâh* üzerine önce kısa bir şerh yazdığını ancak daha sonra kendisinden yeni bir şerh yazması istendiğinden ikinci bir şerh yazdığını ifade etmiştir.²⁰⁰ Dolayısıyla Musannifek'in metinde kaydettiği eser tarihleriyle nüshaların tarihleri farklılık arz etmektedir.

Musannifek 850 yılını zikrederek dört eseri yazdığını söylemiştir. Ardından zikrettiği 856 senesi dikkate alındığında, 850-856 yılları arasında kastedip etmediği aklımızda bir soru işareti olarak duruyor.

Musannifek 861 senesi itibarıyla artık 58 yaşına geldiğini, yaşlılık ve ihtiyarlık çağına olduğundan âhîret hazırlığı ile meşgul olmak istediğini, telifle meşgul olup halkın dil oklarına hedef olmak istemediğini, ayrıca diyâr-ı Rum ahâlisinin Farsça bilmediği ve sözün letâfetine, kelâmın tatlılığından mahrum olduğunu gerekçe göstererek özellikle Farsça tasnif ve telif ile iştilal etmeme kararı aldığını söyler. Bir yönüyle ahâlîyi eleştiren Musannifek, Vezir Mahmûd Paşa ile tanışıp, onun sohbet meclisine katıldıktan sonra vezirin hem Farsçada hem de Türkçedeki ustalığını ve maharetini görünce bu kararından vazgeçtiğini ifade eder. Buradan hareketle Musannifek'in gözlemlerine göre Bilâd-ı Rum'un ahâlîsi Farsça bilmemektedir. Ayrıca eğer bir mübalağa yoksa anlaşılabilir ki Mahmûd Paşa ustalık derecesinde Türkçenin yanı sıra Farsçaya da vâkıftır.

Metinde Musannifek'in "Şeyh Alî" mahlasıyla kendisine ait şiirleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hassân b. Sâbit, İmâm-ı Âzam, Mütenebbî, İbn Sînâ, Nâsir-ı Hüsrev, Hâkânî,

194 Musannifek, *Şerhu'l-Lübâb* (Fâtih, 5004), 726a:

وقد كان إتمام تأليفه بتسويده بدار السلطنة هراة حرسها الله تعالى عن النكبات، في تاسع شعبان لسنة تسع وعشرين وثمانمائة. وقد كان افتتاح تأليف هناك في أوائل شوال سنة سبع وعشرين وثمانمائة.

195 Musannifek, *Şerhu'l-Lübâb* (Fâtih, 5004), 725b-726a:

ولقد اتفق تلخيص هذا الشرح ونتقيحه ونقله من السواد إلى البياض بظاهر مدينة قونية بوادي مرام، حماها الله تعالى عن كل آفة وبليّة إلى يوم القيام، وتيسر إتمامه يوم الجمعة وهو الثامن والعشرون من شهر الله المبارك رمضان عمت ميامنه بتاريخ سنة تسع وخمسين وثمانمائة. وقد كان افتتاح نتقيحه ونقله من السواد بالمدينة المذكورة في شهر رمضان الواقع بتاريخ سنة ثمان وخمسين وثمانمائة.

196 Eserinin ismini metinde *Hadâiku'l-îmân li-ehli irfân* şeklinde kaydeden Musannifek, mezkûr eserinin ismini *Hakâiku'l-îmân* şeklinde de kullanmıştır. Konu ile ilgili geniş açıklama için bk. Ümit Karaver, "Şeyh Ali el-Bistâmi'nin (Musannifek) '*Hakâiku'l-îmân li-ehli'l-yakin ve'l-irfân*' Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Islam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/2 (Eylül 2021), 727-728. DOI: 10.26650/iuitd.2021.949823.

197 Bk. Musannifek, *Hakâiku'l-îmân* (Hüseyn Çelebi, 136/4), 152a.

198 Bk. Musannifek, *Hakâiku'l-îmân* (Hüseyn Çelebi, 136/4), 210a.

199 Musannifek, *Şerhu'l-Misbâh* (Fâtih, 5032), 135a.

200 Musannifek, *Şerhu'l-Misbâh* (Fâtih, 5032), 1b-2a.

Necmeddin-i Râzî, Mevlânâ, Sa‘dî-i Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî, Kemâleddin Hârizmî gibi isimlerden alıntılıdığı pek çok kelâm-ı kibâr ve Arapça-Farsça şiirlere yer vermiştir. Müellifin kullandığı Farsça şiirlerin ve Farsça metinlerinin emsalsiz bir tınısı bulunmaktadır, ne yazık ki Türkçe çeviride bu tınıyı yakalayamadığımızı itiraf etmemiz gerekiyor. Bu nedenle Farsça orijinal metnin okunmasını tavsiye ediyoruz. Öte yandan Musannifek’in kullandığı şiirleri ulaştığımız kaynaklarla karşılaştığımızda bazı farklılıklar olduğunu müşahede ettik. Müellif tasarrufta bulunmuş olabilir.

Sonuç

12 Cemâziyelevvel 861/7 Nisan 1457 Perşembe günü, Edirne’de tamamlanan *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü’l-vüzerâ* adlı Farsça nasihatname türündeki Mahmûd Paşa’ya ithaf edilen bu eser, ulaştığımız bilgi ve belgelere göre, Musannifek’in Osmanlı hizmetine girdiğinde kaleme aldığı ilk eseridir. Eserde Musannifek kökeni, nesebi, doğum yılı, eserleri ve eserlerin sayısı gibi konulara temas etmiş, kendi tercüme-i hâlini vermiştir. Musannifek’in Konya Meram’dan ayrıldıktan 7 ay sonra Osmanlı payitahtı Edirne’de bitirdiği eserin içerisinde otobiyografisini kaydetmiş olması müellifin kendisini tanıtmaya çabası, bugünün ifadesiyle bir tür işverene özgeçmiş sunumu olabilir.

Müellifin hayatıyla ilgili birinci elden edindiğimiz bu bilgiler başta Taşköprülüzâde olmak üzere pek çok biyografi yazarı tarafından kullanılmıştır.

Musannifek’in asıl ismi Şeyh Ali’dir. Ayrıca şiirlerinde “Şeyh Ali” mahlasını kullanmaktadır. 803 senesinde dünyaya gelen Musannifek’in ilk eseri, 20 yaşında iken yazdığı *İrşâd* şerhidir.

Müellif, en meşhur lakabı olan “Musannifek” lakabından hiç bahsetmemiştir. Bu lakab kendisine sonradan verilmiştir. Bu lakabın kim tarafından verildiği belli değildir.

Musannifek dört hocasının ismini kaydetmiştir; bunlar: Celâleddîn Yûsuf el-Evbehî, Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-İmâmî el-Herevî, Abdülazîz b. Ahmed b. Abdülazîz el-Ebherî, Muhammed b. Muhammed Alâ’dır.

Hanefî ve Şâfiî fikhına dâir icâzetleri bulunan Musannifek, eserlerinde İmâm-ı Âzam’ın yanı sıra İmâm Şâfiî’nin görüş ve tercihlerine de yer vermiştir. İki mezhebe dair yetkinliği ve vukûfiyeti olduğunu gösteren icâzet metinlerini burada zikretmiştir.

Musannifek 861/1457 tarihi itibarıyla, tarihlerini de belirterek 18, tarih belirtmeden 2 olmak üzere toplam 20 eserini saymıştır. Bu eserlerden üçü Farsça, diğerleri ise Arapçadır. Musannifek verdiği eser listesi içerisinde Karamanoğlu İbrahim’e ithafen 845/1442 tarihinde Bursa’da yazdığı *Mesnevî* şerhini zikretmemiştir. Kendisine otosansür uygulayarak Karaman’ı hatırlatacak eserini zikretmeyen Musannifek’in Karaman’la köprüleri attığı anlaşılmaktadır. Yine aynı tarihlerde yazdığı *Muhtasarü’l-Vikâye (en-Nükâye)* şerhinden de söz etmemiştir.

İlgili otobiyografik kısım Musannifek’in doğumundan eseri yazdığı 861/1457 senesine kadar olan hayat hikâyesine dair bir özettir. Zira müellifin zikretmediği eserleri, hocaları ve seyahatleri bulunmaktadır.

Musannifek’in gözlemlerine göre Bilâd-ı Rum’un ahâlisi Farsça bilmemektedir. Mahmûd Paşa Türkçe’nin yanı sıra Farsça’ya da ustalık derecesinde vâkıftır.

İhtiyarlık, âhîret hazırlığı, eleştirilme korkusu vb. nedenlerle Farsça eser yazmama kararı alan Musannifek, Mahmûd Paşa ile tanışıp, paşanın sohbet meclisinde bulunduktan sonra bu karardan vazgeçmiştir.

Musannifek'in otobiyografik kısmın girişinde Bistâm kasabasında iken Hasen isimli bir zâtın bir tartışma meclisinde kendisini mağlup ettiği söylentisi üzerine yazdığı risâleyi aktarmaktaki amacı, kendisini eleştirebilecek olanlara bir tür gözdağı olabilir.

Müellif hayatına dair bilgileri zikretmesinin sebebini; peygamberlerin, fuzalâ ve ukalânın arzusu olduğu üzere "iyi nam bırakıp güzel bir anılmak" diye açıklamıştır. Kendisi bu arzuya nail olmak istemekte ve bu konuda dua etmektedir.

Çalışmamızda Musannifek'in otobiyografisine dair en önemli kısmın, biri müellifin kendi nüshası diğeri de muhtemelen müellifin nezaretinde istinsah edilen nüshasından hareketle Farsça dizgisi ve Türkçe tercümesi yapılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla iki nüsha arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu tercüme ile, Musannifek'in biyografisi yazılırken yeni imkânlarla kavuşulacak, diğer biyografi kaynaklarıyla karşılaştırmak ve müellifin hayatına dair yazılmış hatalı bilgileri tashih etmek mümkün olacaktır. Bu sayede müellif ile ilgili daha doğru bilgilerin ortaya çıkması sağlanacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Abdünnebi b. Abdürresul Ahmednagari. *Düsturu'l-ulemâ: Câmîü'l-ulum fi istilâhâti'l-fünûn*. haz. Hasen Hânî.

Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü, Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenâr Notları*. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.

Alaeddin Ali b. Muhammed b. Mes'ud el-Bistâmî Musannifek. *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem*, trc. Şabânzâde Mehmed. İstanbul: Hacı Salih Efendi Matbaası, Muharrem 1285/Mayıs 1868.

Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, 4. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1422/2002.

Âmîlî, Şeyh Behâî Muhammed b. Hüseyin. *el-Keşkûl*. thk. Seyyid Muhammed Seyyid Hüseyin el-Muallim. 3. Cilt. Kum: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1427/1385.

Arslan, Sami. "Eserden Müessire Seyr u Sefer: Carullah Efendi'nin Derkenar Notlarının Biyografisine Katkıları" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Bahar 2015), 67-83.

Aşıkpaşazâde, Ahmed. *Tevâriḥ-i Âli-i Osman'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. redaksiyon:

- Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Başar, Aliosman. *Şabanzâde Mehmed Muhteşem'in Âdâbu'l-Hükkâm Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Başkan, Yahya. "Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımalarına Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları, Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 10 (2012/2), 117-122.
- Beğavî, Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ud. *Mesâbihu's-Sünne*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 1186.
- Cenâbî, Mustafa b. Hasen b. Sinan. *Târih-i Cenâbî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3100, 315b-316a.
- Devletşâh-ı Semerkandî. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. Tsh. Edward Browne. Tahran: Esâtir, 1382.
- Divân-ı Ebî Fîrâs el-Hamdânî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1414/1994.
- Divân-ı Hakân-ı Şîrvânî*. tashih ve şerh: Ali Abdurresulî. Tahran: Çaphane-i Mervî, 1357ş.
- Divân-ı Kemaleddin İsmail-i İsfâhânî*, tsh. Hüseyin Bahru'l-ulumî. Tahran: İntişarat-i Dehhudâ, 1384.
- Divân-ı Selmân-ı Sâvecî*. tsh. Mensur Muşfik. Tahran: Matbû'ât -ı Safî Ali Şâh, 1336.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Te'vilu muhtelifi'l-hadis*. el-Mektebü'l-İslâmî, Müessesetü'l-İşrak, 1999.
- el-Câmî'u's-Sahîhu'l-Müsnedü'l-Muhtasar Min Hadisi Rasûlillâh Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem, Sahîh-i Buhârî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Murad Molla, no. 577'de Kayıtlı Nüshanın Tıpkıbasımı*, İnceleme: Muhammed Mücîr el-Hatîb, Arafat Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Enuş, Hasen. *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisi: Edeb-i Fârisi der Anatoli ve Balkan*. Tahran: Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslami, 1383.
- Gaffârî-yi Kâşânî Kâdi Ahmed. *Târih-i Nigâristân*. tashih ve Mukaddime: Müderris-i Gilânî, Tahran: Çap-ı Ferheng, 1404.
- Herzfeld Ernst. "Bistâmî". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 1979.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü'l-tevârih*. 2. Cilt. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279.
- İbn Sînâ. *Penc Risâle*. Mukaddime, haşiye ve tashih: İhsan Yârşâtr. Hemedân: Dânişgâh-ı Bu Ali Sînâ, 1383.
- İmâm Yâfiî, Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. Süleyman el-Yemenî. *Mir'atü'l-cinân ve ibretü'l-yakân fi ma'rifeti havâdisi'z-zeman*. 4. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İsmail Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî el-Bursevî. *Ruhu'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'ân*. tsh. Abdüllatif Hasen Abdurrahman. 9. Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Kalaycı, Mehmet & Tan, Muzaffer. "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62 (2021), 1-90.
- Karaver, Ümit & Hosseini, Mohammad Taghi. "Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) 'Risâle Der Cevâbi Hasen/Kâfir-i Hasen' Adlı Risâlesi Üzerine Bir İnceleme: Tercüme ve Değerlendirme". *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1 (Mart 2020), 421-437.
- Karaver, Ümit. "Şeyh Ali el-Bistâmî'nin (Musannifek) Biyografisi ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları". *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*. ed: M. Taha Boyalık, Harun Abacı. 69-109. İstanbul: İsar Yayınları, I. Basım, 2019.
- Karaver, Ümit. Şeyh Ali el-Bistâmî'nin (Musannifek) "Hakâiku'l-imân li-chli'l yakîn ve'l-irfân" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/2 (Eylül 2021), 723-750.

- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen 'Avâmil-i Atik' Şerhi (Tahkik ve Tahlil)*. İstanbul: Kitâbi, 2019.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-küttübi ve'l-fünûn*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Celeleddin. *el-Îzâh fî ulumi'l-belâga*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-cil, III. Baskı, t.y.
- Kemâleddin Muhammed Hârizmî. *Yenbü'u'l-esrâr fî nesâyîhi'l-ibrâr*. tsh. Mehdi Derakhshân. Tahran: Encümen-i Asar ve Mefâhir-i Fethengî, 1384.
- Konyalı, İbrahim Hakki. *Âbideleri ve Kütabeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Külliyât-ı Sadi-yi Şirazî*, tsh. Muhammed Ali Furûgî. Tahran: İntişarat-ı Hermes, 1385ş.
- Mecdî, Mehmed Efendi. *Hadâiku's-Şekâik Tercüme ve Zeyl-i Şekâik-i Nu'mâniyye*. Haz. Abdülkadir Özcan, 2. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1409/1989.
- Mevlânâ, Celeleddin Muhammed Rûmî. *Külliyât-ı Şemsi Tebrîzî*. tsh. Bediuzzaman Furuzanfer. Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1376.
- Musannifek, Şeyh Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî el-Bistâmî. *el-Muhammediye fi't-tefsir fi't-tefsiri'l-Fâtîha*. Müellif Hattı. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 260, 1b-307a.
- Musannifek. *el-Muhammediye fi't-tefsir fi't-tefsiri'l-Fâtîha*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 261.
- Musannifek. *er-Reşâd fî Şerhi'l-İrşâd*. Müellif Hattı İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi, 2479, 64a.
- Musannifek. *Hakâiku'l-îmân li-ehli'l-yakîn ve'l-irfân*. Bursa: İnebey Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, 136/4, 152a.
- Musannifek. *Hallü'r-rumûz ve keşfu'l-kunûz*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2611, 1b, 145a, 201b.
- Musannifek. *Hâşiye alâ şerhi'l-Misbâh*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4583, 1b-177a.
- Musannifek. *Hâşiye ale'l-Keşşâf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 326, 1b-117a.
- Musannifek. *Hâşiye ale'l-Mutavvel*. Müellif Hattı. Konya: Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 5531, 1b-419b.
- Musannifek. *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 668, 44b.
- Musannifek. *Kitâbü's-şifâ*. müst. Şabânzâde. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 285.
- Musannifek. *Mülteka'l-bahreyn*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 636, 3a.
- Musannifek. *Şerh-i Mesnevî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, 604, 1a-117a.
- Musannifek. *Şerhu'l-Hidâye*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1966, 1b-97a.
- Musannifek. *Şerhu'l-Lübâb*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 5004, 725b-726a.
- Musannifek. *Şerhu'l-Misbâh*. Müellif Hattı. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 5032, 40b.
- Musannifek. *Tuhfetü'l-vüzerâ*. Müellif Hattı. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1342, 1b-121a.
- Musannifek. *Tuhfetü'l-vüzerâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855, 1b-142b.
- Mütenebbî. *Dîvânu'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1403/1983.
- Nâsır Hüsrev Kubâdiyânî. *Lugatnâme-i Dehkoda*. 1. Cilt. Tahran: y.y. 1363ş.
- Necmeddin-i Râzî. *Mirsâdü'l-ibâd*. tsh. Muhammed Emin Riyâhî. Tahran: İlmi ve Ferhengi, 1366ş.
- Taşdelen, Sinan. *Musannifek Alaaddin Ali Bin Muhammed'in Mevlânâ'nin Mesnevî'si İle İlgili Risâlesi*

- (*Inceleme, Metin, Tercüme*). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Öngören, Reşat. “Mehmed Efendi, Şâbanzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/457-458. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku 'n-Nu 'mâniye fi 'ulemâi 'd-devleti 'l-'Osmâniyye*. thk. Ahmed Subhi Furat. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985.
- Vehbî Süleyman Gâvecî. *Ebü Hanife en-Nu'man imâmü 'l-eimmeti 'l-fukaha*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, VI. Baskı, 1420/1999.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyinî. *Tâcü 'l-arûs min cevâhiri 'l-Kâmûs*. thk. Hicâzî, Tahâvî, vd. 15. Cilt. Kuveyt: Matbaa Hukûmet-i Kuveyt, 1395/1975.
- Zebîdî. *Tâcü 'l-arûs min cevâhiri 'l-Kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî, 24. Cilt. Kuveyt: Matbaa Hukûmet-i Kuveyt, 1408/1987.
- Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki 'l-tenzil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 393, 247b-248a.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 386.
- Zeydânî, Mazharuddîn Hüseyin b. Mahmûd. *el-Mefâtih fi Halli 'l-Mesâbih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5360, 128b-129a.

